

# Släktforskarna och Krigsarkivet

## En vägvisare till de militära källorna

### Innehåll

|                                                        |    |
|--------------------------------------------------------|----|
| Förord .....                                           | 4  |
| Stormaktstidens utskrivna soldater .....               | 5  |
| Indelta knektar, ryttare och båtsmän .....             | 7  |
| Knektar och ryttare .....                              | 7  |
| Båtsmän .....                                          | 9  |
| Finska indelta soldater .....                          | 11 |
| Tre-, fyr- och femmänningsregementen/ bataljoner ..... | 11 |
| Vargeringsmän .....                                    | 11 |
| Skeppsgossar .....                                     | 13 |
| Rullor före 1828 .....                                 | 13 |
| Rullor efter 1828 .....                                | 13 |
| Kårchefsexpeditionerna .....                           | 14 |
| Skeppsgosseskolan .....                                | 14 |
| Värvade soldater och stamanställt manskap .....        | 15 |
| Värvat manskap före 1901 .....                         | 15 |
| 1900-talets stammanskap .....                          | 15 |
| Armén .....                                            | 16 |
| Flottan .....                                          | 16 |
| Kustartilleriet .....                                  | 16 |
| Flygvapnet .....                                       | 17 |
| Beväringar och värnpliktiga .....                      | 18 |
| Lantvärnet .....                                       | 18 |
| Värnpliktsorganisationens framväxt .....               | 18 |
| De tidiga mönstringarna .....                          | 19 |
| Förändringar i slutet av 1800-talet .....              | 19 |
| 1901 års reform .....                                  | 19 |
| Officerare och underofficerare .....                   | 21 |
| Civilt anställda .....                                 | 24 |
| Läkare, präster, skrivare, hantverkare .....           | 24 |
| Lotsar och fyrpersonal .....                           | 24 |
| Utlandspersonal .....                                  | 26 |

|                                                         |    |
|---------------------------------------------------------|----|
| Tidiga "svenska" förband utomlands .....                | 26 |
| Stöd till Danmark .....                                 | 26 |
| Frivilliginsatser under 1900-talet .....                | 26 |
| Finlandsfrivilliga .....                                | 27 |
| Fredsbevarande insatser .....                           | 27 |
| Hemvärns- och frivilligpersonal .....                   | 29 |
| Hemvärnet .....                                         | 29 |
| Frivilligorganisationer .....                           | 29 |
| Soldatens och skeppsgossens liv.....                    | 30 |
| Den indelte soldaten på arbetskommendering .....        | 30 |
| Soldaten i krig .....                                   | 30 |
| Soldaten på övning.....                                 | 31 |
| Båtsmannen på seglats.....                              | 31 |
| Skeppsgossen på övningsseglats .....                    | 33 |
| Soldatens och skeppsgossens familj .....                | 33 |
| Skadade och sjuka .....                                 | 35 |
| Krigsfångar.....                                        | 36 |
| Pensioner.....                                          | 37 |
| Vadstena krigsmanshuskassa.....                         | 37 |
| Arméns pensionskassa .....                              | 37 |
| Änke- och pupillkassor .....                            | 37 |
| Flottans pensionskassa.....                             | 38 |
| Övriga pensionskassor.....                              | 38 |
| Utländska soldater i svensk tjänst .....                | 39 |
| Rusthåll och rotebönder .....                           | 40 |
| Militära domböcker och andra rättsvårdshandlingar ..... | 41 |
| Militär rättsskipning.....                              | 41 |
| Olika rättsliga instanser .....                         | 41 |
| Var förvaras arkivhandlingarna?.....                    | 42 |
| Ordnar, medaljer och utmärkelser .....                  | 44 |
| Var finns källmaterialet? .....                         | 44 |
| Emigranter .....                                        | 46 |
| Vad berättar generalmönsterrullan? .....                | 47 |
| Generalmönsterrullor.....                               | 47 |
| Att hitta rätt kompani .....                            | 49 |
| Rusthållet och rotehållet.....                          | 49 |

|                                          |    |
|------------------------------------------|----|
| Båtsmanshålllet .....                    | 50 |
| Extra soldatroteringen .....             | 50 |
| Hur hittar jag i "Grill"? .....          | 50 |
| Att söka information i Krigsarkivet..... | 52 |
| Arkivförteckningar .....                 | 52 |
| Bibliotekskatalogen .....                | 52 |
| Digitala forskarsalen .....              | 52 |
| Forska på plats .....                    | 52 |
| Nationell arkivdatabas .....             | 53 |
| Register.....                            | 53 |
| Soldatregistrering i Sverige.....        | 53 |

## Förord

Denna skrift är avsedd att vara en grundläggande introduktion till den släktforskare som upptäcker att han eller hon i sin släkt har haft personer som har varit knutna till den svenska krigsmakten. Och det är åtskilliga som genom seklen har haft det! Ända fram till cirka 1870-talet gick över hälften av statens budget till krigsmakten. Det är många människor som på olika sätt har tillhört den svenska krigsmakten. Här hittar vi indelta soldater, ryttare eller båtsmän, värvat manskap, rusthållare och rotebönder, civilanställda och inte att förglömma värnpliktiga. Och det är långt ifrån bara människor boende i dagens Sverige (och Finland till och med 1809) som ingått i den svenska krigsmakten. Även många personer med andra nationaliteter som balter, tyskar och skottar har vid olika tillfällen ingått i vårt försvar.

Som framgår av namnet handlar boken om det material hos Krigsarkivet som är en del av Riksarkivet. Krigsarkivets handlingar och personal hittar du som en del av Riksarkivet i Täby. Det finns handlingar om den svenska krigsmakten vid andra arkivförvarande delar av Riksarkivet, såväl i Stockholm som ute i landet, men hänvisning till material i dessa arkiv görs bara enstaka gånger.

En utgångspunkt för vårt arbete har varit att innehållet ska fungera som en form av uppslagsverk, utan att den blir alltför omfattande. Det ska vara möjligt att läsa kapitlen i den ordning man själv önskar och finner mest relevant för sin egen forskning. Skriften innehåller många uppgifter, men läsaren får inte känna att han eller hon drunknar i uppgifterna. Texterna i de olika avsnitten blir därför med nödvändighet allmänt hållna. Det är väldigt mycket som måste lämnas åt sidan.

Krigsarkivet grundades 1805 och blev en del av Riksarkivet 1995. Krigsarkivet är tar emot och bevarar arkivhandlingar för alla myndigheter som hör till Försvarsdepartementet. De äldsta handlingarna är från 1530-talet och de yngsta från idag.

Det är vår förhoppning att *Släktforskarna och Krigsarkivet* ger en aning om den rikedom av information som finns i Krigsarkivet.

Skriftens innehåll har uppdaterats i januari 2026.

## Stormaktstidens utskrivna soldater

Så länge Sverige har funnits som en självständig nation så har riket givetvis haft någon form av krigsmakt. Att vi nu väljer att ta avstamp i stormaktstiden beror enbart på källorna. Först i och med de serier av *militieräkenskaper* som finns bevarade från 1500-talets slut blir det möjligt att forska på individnivå. Dessa innehåller dock sparsamt med fakta och det är inte förrän runt 1620-talet som källaget börjar bli så pass gott att det blir meningsfullt att släktforska i arkivhandlingarna.

Huvuddelen av den svenska arméns soldater mellan 1620 och 1680-talets början utgjordes av utskrivna män från Sverige och Finland. De kompletterades, främst i krigstid, av inhemska och utländska värvade soldater.

Någon gång 1619 eller 1620 utfärdade Gustav II Adolf en krigsfolksordning som noga föreskrev hur utskrivningen skulle gå till. Ibland var det hemmantalet, ibland antalet män, som låg till grund för den så kallade roteindelningen. Av frälsebönderna krävdes vissa perioder endast en soldat per rote om tjugo bönder. Skatte- och kronoböndernas rotar omfattades däremot av tio man. Från varje rote togs en man ut till militärtjänst. Eftersom utskrivningarna hölls vart tredje eller fjärde år och åldersgränsen var 15 år, så innebar det att vanligen var tionde man från och med 15 års ålder togs ut till armén eller flottan vid varje utskrivning.

När utskrivningen var genomförd sändes de nya soldaterna ofta iväg till fältarmén på andra sidan Östersjön, till någon fästning eller garnison eller ombord på något fartyg. I den stora samlingen "Rullor 1620–1723" kan vi årsvis följa befäl och manskap i de olika förbanden, hemma och utomlands. Här kan forskaren se vad som hände den utskrivne, vart han sändes, hur länge han var i militärtjänst och om han stupade, sårades eller kanske blev krigsfånge. Det gäller att med tålamod pussla ihop uppgifter från flera olika rullor, men med lite tur och envishet kan man följa ett soldatöde under exempelvis trettioåriga kriget.

Prästerna, som kände sina församlingsbor väl, fick till uppgift att upprätta de grundläggande roteringslängderna över socknens samtliga män, eller åtminstone de som fyllt 15 år. Prästen kungjorde den förestående utskrivningen från predikstolen, men själva förrättningen sköttes av en utskrivningskommission som bestod av civila och militära myndighetspersoner.

För varje rote om tio man tillsattes en rotemästare som skulle vara så gammal att han själv inte kunde skrivas ut. Det var hans uppgift att föreslå vem som skulle utskrivas, men det var inte alltid hans förslag godkändes. Officerarna i utskrivningskommissionen kunde ha en helt annan åsikt om vem som var mest lämpad. Sannolikt hade ofta rotemästaren och de andra männen i roten redan övertalat en man att ge sig frivilligt till knekt. När utskrivningsförrättningen var klar, antecknades namnen på de nya soldaterna i en utskrivningslängd. Den sändes tillsammans med roteringslängden in till Krigskollegium i Stockholm.

I Krigsarkivet förvaras idag en stor samling kallad "Roterings- och utskrivningslängder", vilken omfattar perioden 1620–1680. Samlingen är ordnad landskaps- och årsvis. Antalet längder beror naturligtvis på i vilken utsträckning utskrivningar genomfördes. För de flesta svenska och finska landskap blev det kanske 10–20 utskrivningar under perioden 1620–1680. Två längder upprättades. I några fall finns bara den ena av de två längderna bevarad.

Vad ger då dessa längder för information till forskaren? Väsentligast är naturligtvis uppgifter om vilka män som skrevs ut till militärtjänst, men roteringslängderna skulle i princip förteckna alla män i socknen, åtminstone de över 15 års ålder. Därmed finns nästan halva svenska befolkningen listad med eventuella uppgifter om skröplighet eller annan orsak till att de inte kunde tas ut till krigstjänst. Luckorna är dock stora. Många försökte och lyckades också bevisligen hålla sig undan

registreringen. Ibland var det uppenbarligen prästerna, som i lojalitet med några av sina församlingsbor, avstod från att föra in dem i längden.

Uppgifterna om de enskilda männen är vanligen föga utförliga. I allmänhet anges bara namnet, vilket i sig inte behöver betyda förnamn och patronymikon. Emellanåt nöjde man sig med uppgifter i stil med "Anders i Mellangården". I vissa fall bifogas upplysningar om den enskilde mannen i stil med: utgammal, enögd, vettvilling, sjuklig, förlamad, osv.

I en del fall har männens ålder angetts i en särskild kolumn och då blir det naturligtvis extra intressant för släktforskaren. Ofta förekommer misstänkt många 20-, 30- och 40-åringar, vars jämna ålderstal låter oss ana att prästen inte alltid hade exakt kunskap om varje mans födelseår. Utskrivningarna och behovet av ett exakt underlag för dessa skyndade med all säkerhet på framväxten av den svenska kyrkobokföringen, eftersom prästerna i stora församlingar helt enkelt var beroende av noga förda kyrkböcker för att kunna lämna uppgifter om socknens krigstjänstepliktiga män. På det viset spelade utskrivningsväsendet en viktig indirekt roll för framväxten av den unika svenska kyrkobokföringen. För de dryga sextio år som förflöt innan utskrivningsväsendet på 1680-talet avlöstes av indelningsverket, är roterings- och utskrivningslängderna ett viktigt komplement till mantalslängder, jordeböcker och enstaka tidiga kyrkböcker. Roterings- och utskrivningslängderna utgör en värdefull, om än mager, källa till kunskap om nästan halva befolkningen.

## Indelta knektar, ryttare och båtsmän

Redan Gustav Vasa brottades med problemet hur man skulle kunna försörja en stående, snabbt mobiliserad armé utan alltför dryga kostnader. Lösningen kom 1680: det militära indelningsverket. Det skulle dock ta åtskilliga årtionden innan det genomförts i hela landet. År 1901 ersattes det av en värnpliktsarmé.

Indelningsverket innebar i korthet att landets bönder delades in i rotar som skulle rekrytera en soldat, ge honom lega (rekryteringspeng) och ett torp med mark som han skulle kunna försörja sig på. De rusthåll som hade att sätta upp en ryttare skulle dessutom förse honom med en häst. Soldaten var i sin tur tvungen att delta i en övning några veckor varje sommar samt naturligtvis i ett eventuellt krig.

Nedan ges en kortfattad handledning i hur man söker uppgifter om enskilda soldater under indelningsverkets tid. Knektar och ryttare behandlas tillsammans medan båtsmän avhandlas för sig.

För att kunna forska om en soldat i Krigsarkivet är förutsättningen att man vet hans soldatnamn och när han var verksam. Är det dessutom känt vid vilket regemente han ingick och kanske till och med hans kompani och kompaninumner är det bra. Är dessa uppgifter okända får hans kyrkobokföringsort som aktiv soldat tjäna som startuppgift i sökandet. Genom att därefter slå i boken *Statistiskt sammandrag af svenska Indelningsverket I-IV* av Claes Grill, finns det stora chanser att komma vidare i forskningen. En databas som bygger på boken finns tillgängligt i Digitala forskarsalen.

När nu namn, födelseuppgift, regemente och eventuellt kompani är känt måste man veta ungefär när han var i tjänst. Det går bra att börja nysta i vilken ände som helst; när han värvades, när han kasserades eller någonstans i mitten. Det vanliga var att soldaterna rekryterades i en ålder av 20–25 år.

### Knektar och ryttare

Eftersom förfaringssättet är detsamma för både knektar och ryttare (husarer, dragoner) behandlas de tillsammans och fortsättningsvis kommer den samlade beteckningen för dem att vara soldat. I de fall det finns skillnader, redovisas det.

Med de grundläggande uppgifterna i handen är det dags att börja forska. Det enklaste är att börja med samlingen *generalmönsterrullor*. Rullan ger ofta en mängd uppgifter kring den enskilde soldaten: kompaninumner, rotens namn, soldatnamn (i sällsynta fall även hans civila sonnamn), födelseort (i de tidiga rullorna endast landskap), ålder (i de tidiga rullorna endast ålder, i de senare även födelsedatum), tjänsteår, längd (i fot och tum), civil status (gift eller ogift), anteckningar från förra mönstringen, anteckningar för den här mönstringen (närvarande vid mönstringen "presens", sjuk, kommenderad, avsked). För ryttaren finns även en särskild kolumn för hästen med uppgift om ålder och kännetecken.

Om soldaten är nyrekryterad kan uppgifterna om ålder, födelseort och tidigare namn vara fylligare. Ofta finns då en anteckning om att han blivit godkänd (approberad). På motsvarande sätt kan det ges lite fylligare anteckningar om soldater som fått avsked, eventuellt med en anteckning om anledningen till varför han slutat/kasserats och ibland med en notering om underhåll (pension).

Alla generalmönsterrullor är uppställda på ett likartat sätt för varje regemente och innehåller egentligen flera olika mönstringsprotokoll. Vet man vilket kompani och vilket nummer en viss soldat hade kan det gå ganska fort att hitta honom i rullan. Tyvärr är det ofta så att det kompani

som nämns i Grill inte alltid heter så i den aktuella generalmönsterrullan. I synnerhet under 1700-talet fick kompanierna ofta sina namn efter kompanichefens grad. Men även om kompaniet bytt namn brukar numreringen inom kompaniet vara densamma. Ibland kunde det ske omfördelningar av rotar inom eller mellan kompanierna, men det var ganska sällan. Vid osäkerhet kan man behöva gå igenom hela generalmönsterrullan för det aktuella regementet, som omfattar omkring 1000 man vid ett infanteriregemente.

Om man trots noggrann genomgång av generalmönsterrullorna inte hittar sin soldat, kan det ha flera förklaringar. Han kan under sin aktiva tid ha bott i en annan socken och därmed tillhört ett annat regemente. Han kan också ha tillhört de extraroterade tre-, fyr- och femmänningsregementena eller vargeringen. Ett tredje alternativ är att han tjänstgjort vid något av de värvade regementena. Om dessa olika alternativ finns att läsa längre fram i denna bok.

När alla generalmönsterrullorna tömts på värdefull information har forskaren, i lyckosamma fall, en god grund att stå på. Uppgifter om när soldaten började och slutade, vilket kompani och kompaninummer han hade och hans soldatkarriär är nog så viktiga forskningsresultat. Kommen så långt är det dags att lämna generalmönsterrullan och gå vidare bland regementsarkivens originalhandlingar. Här möter en hel värld av främst olika rullor, men även *protokoll*, *skrivelser*, *order* och *kontrakt*. Vad som har bevarats vid de olika regementena skiftar. Generellt gäller att ju längre fram i tiden man kommer, desto mer arkivmaterial finns kvar. Nedan kommer några av de vanligaste handlingstyperna att beskrivas, därmed inte sagt att de finns för hela tidsperioden eller varje regemente.

Börja med att studera arkivförteckningen för det regemente som soldaten tillhörde. På så sätt går det att bilda sig en uppfattning om vilka typer av handlingar som finns för olika tidsperioder. Beställ gärna fram material som kan verka lite udda och annorlunda. Små korn av information kan finnas på de mest osannolika ställen. Arkivförteckningarna hittar man i Nationell arkivdatabas.

*Generalmönsterrullor* finns som tidigare nämnts även i regementsarkiven. De är i princip likalydande med tidigare nämnda samling av rullor.

Är soldatens antagningsår känt, kan man gå direkt till *rekryteringsrullan* (andra namn på den är *antagningsrulla*, *inmönstringsrulla*, *approbationsrulla*). Här är det möjligt att få uppgifter om soldatens tidigare civila namn, födelsedatum och födelseort. *Handlingarna till rekryteringsrullan* kan innehålla intyg från föräldrar, präst, läkare och tidigare arbetsgivare och vittna om den blivande soldatens lämplighet.

*Brödmönstringsrullor* eller *mönstringsrullor* upprättades efter en generalmönstring och försågs successivt med information fram till nästa generalmönstring. Här finns i stort sett samma uppgifter som i generalmönsterrullan. I dessa rullor kan det ingå uppgifter om sjukdomar och kommenderingar, som sällan nämns i generalmönsterrullan. Under framförallt 1800-talet var det vanligt att soldaterna blev kommenderade på olika arbeten. Det kunde vara bevakningsuppdrag på fästningar, eller byggnadsarbeten på de stora järnvägs- eller kanalbyggena. I rullan framgår hur länge soldaten var borta och om han råkade ut för skador under arbetet.

Uppgifter om kommenderingar kan sökas i *kommendörrullor*. Rullorna ger även möjligheten att få mer detaljer om vilka persedlar knekten hade med sig.

*Sjukrullor* fördes främst på 1800-talet. De är oftast upplagda kronologiskt vartefter soldaterna insjuknade. Rullorna anger sjukdom (ofta på latin) och ibland vilken behandling soldaterna fått.

Om en soldat misskött sig kunde han hamna i *straffrullan*. Straffrullorna kan vara antingen kronologiska som sjukrullorna eller upplagda med ett uppslag för varje nummer inom ett kompani.



De senare ger inte bara en samlad bild av soldatens försyndelser, utan även av hans för- och efterträdare. Här får man uppgift om förseelsen och straffet. Ofta rör det sig om mindre brott (ordervägran, fylleri) som inte lämnat kvar några ytterligare spår i arkivet. Med lite tur finns det (*majors-*) *förhörsprotokoll* kvar med förhör med de inblandade. Större brott gick till krigsrätt. Det fanns en vid varje regemente. I dessa *krigsrättsprotokoll* får man mycket intressanta inblickar i vardagen vid regementet och det rådande tänkesättet. En förfader kan omnämnas i rullorna som offer eller vittne till någon händelse. När en ryttares häst hade dött blev det ofta föremål för krigsrätt för att utröna om dödsfallet skett naturligt eller av annan orsak. Det kan ge en liten, men belysande, glimt in i en ryttares liv.

När det var krig fördes speciella rullor. *Embarkeringsrullor* eller *inmönstringsrullor* gjordes vid utskeppningen till krigsskådeplatsen. Dessutom fördes rullor vid olika tillfällen i fält och det upprättades ytterligare en rulla när regementet kommit hem igen efter sin krigsinsats.

För senare delen av 1800-talet finns det *stamrullor*. De är upplagda kompanivis med ett uppslag för varje kompaninumner. Stamrullan presenterar samlade uppgifter om de olika soldater som varit på numret under en viss tid. Förutom uppgifter om när de började och slutade är det ungefär samma uppgifter som i generalmönsterrullan. Anteckningar om bestraffningar och kommenderingar kan dock vara fylligare.

*Soldatkontrakt* upprättades mellan rotebönderna å ena sidan och soldaten och regementet å andra. De är rätt ojämnt bevarade, men finns i vissa fall från början av 1800-talet. I kontrakten reglerades vilken lön soldaten skulle ha i pengar och in natura, hur stor markbit som skulle höra till torpet och andra förmåner som kyrkskjutsar.

En av de få källorna i regementsarkiven som berör vardagen hemma på torpet är *torpsyneprotokollen*. Torpen skulle synas med jämna mellanrum av rotebönder och regementets personal samt en civilperson (kronolänsman, nämndeman eller liknande). I protokollen kan man få en beskrivning av torpets utseende liksom fähus och andra uthus samt ägorna. Protokollen skulle alltid innehålla uppgifter om vilka brister och fel som skulle åtgärdas och om det var soldaten eller rotebönderna som skulle stå för arbetet och kostnaden.

När soldaten avskedats eller kasserats fördes han oftast in i en *kassationsmönsterrulla*. I rullan kan det finnas närmare uppgifter om varför han slutat och om han fått underhåll.

Flera av de handlingar som beskrivits ovan – soldatkontrakt, torpsyneprotokoll, rullor – sändes till landskanslierna och förvaras därmed också vid Riksarkivets regionala enheter, tidigare kallade landsarkiv.

## Båtsmän

För att lätt hitta en båtsman i de militära rullorna gäller precis som för soldater och ryttare, att man känner till i vilken socken båtsmannen bodde när han var verksam. Med de uppgifterna är det lämpligt att slå upp *Statistiskt sammandrag af svenska Indelningsverket I-IV* av Claes Grill för att reda ut vilket kompani båtsmannen tillhörde. Som sagts tidigare finns det en databas som bygger på boken tillgänglig i Digitala forskarsalen.

När man fått fram vilket båtsmanskompani som är aktuellt, finns det ett numera digitaliserat kortregister som man hittar i Nationell arkivdatabas. I registret går det att söka på olika kategorier av personal inom flottan. Registret ger hänvisningar till olika rullserier som upptar bland annat båtsmän från 1600-talet till 1900-talet. Till skillnad från arméns generalmönsterrullor finns det inte någon sammanhållen serie med rullor. Från 1860-talet och framåt bör uppgifter, när det gäller

ordinarie båtsmän, sökas i förteckningarna för båtsmanskompaniernas arkiv under Stockholms station respektive Karlskrona station.

I *rullorna* anges som regel båtsmannens ålder, tjänstetid, kroppslängd och om båtsmannen var gift eller ogift. Hans namn nämns ibland endast i form av båtsmansnamnet, men i några fall kan även det ursprungliga efternamnet anges. Uppgifter om båtsmannens ursprung varierar över tiden. I tidiga rullor framkommer endast från vilket landskap båtsmannen härstammade, medan det i senare rullor framgår en exakt födelseort.

I rullan uppges också om båtsmannen är "sjövan" (att han har varit minst sex månader till sjöss), "befaren" (minst ett år till sjöss) eller "välbefaren" (minst två år till sjöss). I en speciell kolumn i rullan anges om det har hänt något särskilt med båtsmannen, såsom "tjänt väl i många år", "deltagit i krig, blivit skadad", "är sjuk" eller "blivit gammal och orkeslös".

Från och med 1860-talet upprättades en särskild rulla för en enda båtsman, *båtsmansrulla*, vilken påträffas i stationsarkiven. Rullan innehåller många värdefulla uppgifter: signalement, – en särskilt spännande uppgift, eftersom det sällan finns några fotografier över manskapet – färgsinne, betyg, tjänstgöring på fartyg eller iland, befordringar, bestraffningar samt var båtsmanstorpets var beläget. Samma uppgifter återfinns även i *förhållningsböckerna*.

I stationsarkiven ingår även *båtsmanskontrakt*, som skrevs mellan båtsmannen och rote eller rusthållsbönderna. Dessa finns främst från 1800-talet och anger den kontanta lönen, hur mycket spannmål och ved båtsmannen skulle ha och hur stor jordlotten skulle vara. De påträffas i regel i båtsmanskompaniernas arkiv i stationsarkiven. För åren 1849–1867 kan det även påträffas båtsmanskontrakt i Regementsskrivaren för båtsmanshållet som återfinns i Karlskrona station arkiv under Sjömilitiekontoret 2. Det torp som båtsmannen blev tilldelat, skulle kontrolleras vart tredje år för eventuella reparationer. Vid varje kontroll upprättades ett *torpsyneprotokoll*. Dessa finns från slutet av 1700-talet och framåt. Genom protokollet får man oftast en god beskrivning av boningshuset och eventuella uthus. Protokollen finner man vanligen i kompaniernas arkiv, men för åren 1777–1786 kan det även finnas torpsyneprotokoll i Regementsskrivaren för båtsmanshållet som återfinns i Karlskrona station arkiv under Sjömilitiekontoret 2.

Förutom ordinarie båtsmän (som nämnts ovan) fanns även fördubblingsbåtsmän och enrolleringsbåtsmän. Fördubblingsbåtsmän tillsattes som förstärkning vid krig fram till år 1810, då de återfinns i de vanliga rullorna direkt efter den rote eller det rusthåll de är uppsatta som förstärkningsmän för. På Gotland hade man en fördubblingsbåtsman för två rotar. Halland och Bohuslän var undantagna från fördubblingen. Dessa båtsmän tilldelades samma nummer som den ordinarie båtsmannen, men fick ett annat båtsmansnamn. I övrigt är det samma uppgifter om honom som för den ordinarie båtsmannen. Fördubblingsbåtsmännen betalade, liksom annat manskap inom flottan, en avgift till Flottans pensionskassa. På så sätt kan man finna fördubblingsmännen i pensionskassans *listor över betalda avgifter*. Många fördubblingsbåtsmän avancerade så småningom och blev då själva ordinarie båtsmän.

Enrolleringsbåtsmän tillsattes från cirka 1675–1790. Ordet enrollera kommer av franskans "enrôler", som helt enkelt betyder "att skriva in i rullan". Detta manskap skulle rekryteras från redan sjövant folk till sjötjänst vid flottan. Enrolleringen gällde från början endast Skåne, Halland och Bohuslän, men från och med 1747 kom den att beröra hela riket. Rullorna för enrolleringsmanskapet är ofta inbundna tillsammans med rullorna för de ordinarie båtsmännen. Manskapet söks efter den provins de tillhör där de tilldelades ett nummer. Enrolleringsbåtsmännen hade även, om de blev skadade eller hade tjänat i trettio år, rätt till underhåll från Flottans pensionskassa och kan därför även påträffas i pensionskassans arkiv.

## Finska indelta soldater

Alltiffrån 1550-talet till 1809 tjänstgjorde finska soldater i regementen och båtsmanskompanier rekryterade i den finska riksdelen med landskapen som grund. Huruvida en indelt soldat tjänstgjorde i Kronobergs eller Tavastehus län infanteriregemente spelar ur detta avseendet ingen som helst roll. De var båda delar av samma system. Som forskare letar man efter dem i samma typer av handlingar som beskrivs i de olika avsnitten i den här vägledningen. Den enda skillnaden är att de finska regementsarkiven i Krigsarkivet är förhållandevis små och dåligt bevarade. Främst beror detta på krigshändelserna år 1808–1809. I gengäld behandlas nästan alla finska soldaters öden, om än kortfattat, under detta vårt senaste gemensamma krig i särskilda regementsvis förda rullor i arkivet efter Finska löneregleringskommittén år 1810.

## Tre-, fyr- och femmänningsregementen/ bataljoner

När de ordinarie regementenas manskapsstyrka inte räckte till, uppsattes förstärkningsmanskaper. När tre, fyra eller fem rotar eller rusthåll gick samman för att utrusta en reservkarl kallades det tremänningsregemente, och så vidare. Dessa extra regementen eller bataljoner uppsattes vid olika tillfällen mellan åren 1700 och 1720.

Rullor över dessa regementen återfinns i förteckningen över "Tillfälliga förband". I detta arkiv finner man olika sorters handlingar såsom *generalmönsterrullor*, vilka anger nummer, ålder, soldatnamn (oftast även patronymikon), landskapet personen i fråga kommer ifrån, tjänsteår och anteckningar om något speciellt har inträffat. Här påträffas även *specifikationer* som i vissa fall anger födelseorten med län, härad och socken, om soldaten var gift och hade barn, gamla föräldrar, gårdens mantal och om han kunde ett hantverk.

I samlingen "Rullor -1723" får man reda på nummer och soldatens namn (ofta även patronymikon) och ibland även om han tjänstgjort vid annat regemente, satt i fångenskap, var sjuklig samt vilket yrke han hade.

I samlingen *Generalmönsterrullor* påträffas uppgifter om soldatnamn (ofta även patronymikon), nummer, landskapet soldaten kom ifrån och hur många år han har tjänstgjort. Ibland får man till och med veta om soldaten bevistat något slag, vilka klädespersedlar som behövde bytas ut, om han var kunnig i något hantverk eller om han kanske tjänat någon främmande makt.

## Vargeringsmän

Vargeringsmän kommer av ordet värja (försvara). Vargeringsmännen var extramanskaper som bönderna till en början skaffade på frivillig väg. Från 1718 skulle vargeringsmännen införas i rullorna. Redan 1719, då Stora nordiska kriget led mot sitt slut, kunde de dock uteslutas ur rullorna.

Inte förrän 1741 blev det återigen aktuellt att tillsätta vargeringsmän. Denna gång blev bönderna skyldiga att skaffa fram dem. Ingen utskrivning av vargeringsmän skedde efter 1808 och vargeringen upphörde slutligen 1811.

Rullor över vargeringsmännen återfinns i samlingen "Rullor 1724 -" och där under respektive regemente. Där bildar de en särskild rulla. Uppgifter om vargeringsmän kan i enstaka fall även finnas i regementsarkiven. Rullor över vargeringsmanskaper finns också vid Riksarkivets verksamhetsplatser ute i landet.

Vargeringsmännen gavs samma nummer som den ordinarie soldaten vid samma rote. Däremot gavs de inget tillnamn, det vi idag kallar soldatnamn (t.ex. Rask, Bom, Tapper). Vargeringsmännen kunde också ersätta den ordinarie soldaten. I rullorna finner vi de vanliga uppgifterna om ålder,

landskapet han kommer ifrån, om han är gift eller ogift, om han kan ett hantverk. I förekommande fall finns anteckningar om varför han borde få avsked alternativt varför han inte skulle antas ("för liten", "för gammal", "blivit oduglig").

## Skeppsgossar

Krigsarkivets äldsta rulla över skeppsgossar daterar sig från 1677, men institutionen reglerades inte förrän 1685. Skeppsgossekåren i Karlskrona, delades 1828 upp i två skeppsgossekompanier: 1:a och 2:a kompanierna (sedermera även ett 3:e kompani). 1907 startade även en kår i Marstrand med två kompanier, vilka kallades 4:e och 5:e kompanierna. De två sistnämnda skulle lyda under Stockholm örlogsstation och pojkar skulle rekryteras till sjömanskåren i Stockholm.

Åldern vid antagningen har varierat genom tiderna, men 8 år var vanligt fram till 1848. Då ändrades lägsta ålder till 13 år. För gossar vid musikutbildningen kvarstod dock lägsta åldern vid 8 år. Därefter har antagningsåldern fortsatt att variera (14–16 år) för att slutligen år 1899 bestämmas till 15 år. När pojkar hade blivit 18 år skulle de "karlskrivas", lämna skeppsgossekåren och exempelvis bli matroser.

Skeppsgosseinstitutionens avvecklande startade 1937, då 4:e kompaniet i Marstrand uppgick i 2:a kompaniet i Karlskrona och 5:e kompaniet i Marstrand uppgick i 1:a kompaniet i Karlskrona. Skeppsgosseinstitutionen upphörde helt 1939.

Vid efterforskningar av en skeppsgosse bör man helst känna till vilket kompani han tillhörde och när gossen var under utbildning. Är dessa uppgifter okända, kan man från och med år 1901 se i arkivet efter Chefen för skeppsgossekåren och där söka i serien *Rullor över skeppsgossekåren*. I dessa rullor framgår endast om skeppsgossen tillhörde något av kompanierna i Karlskrona. Söker man en skeppsgosse verksam före 1901 finns ingen genväg, utan man får leta sig fram.

För att lätt hitta rullor över skeppsgossar 1677–1912 är registret över marinens personal i Krigsarkivets som man hittar digitalt i Nationell arkivdatabas till stor hjälp. Sakordet "skeppsgossar" ger hänvisning till en mångfald av rullor i olika arkiv. Här ingår dock inte skeppsgossarna i Marstrand. Uppdelningen av kompanierna 1828 avspeglas även i arkiven. Det innebär att handlingar före och efter 1828 ska sökas på olika håll, vilket nedan kommer att beskrivas mer detaljerat.

### Rullor före 1828

För rullor före 1828 ger ovannämnda kortregister främst hänvisningar till rullorna i samlingen kallad "Rullor flottan". Vid läsning i rullorna, är det viktigt att alltid vara medveten om att uppgifterna i dem varierar genom tiderna. Som exempel kan nämnas att i *årsmönsterrullorna* för skeppsgossarna under 1770-talet inte bara anges förälderns namn och yrke, utan även anteckningar såsom "läser utantill i katekesen, skriver abc, varit 4:e resan till sjöss".

### Rullor efter 1828

Skeppsgossekåren i Karlskrona respektive Marstrand bildar från och med år 1828 egna arkiv. Arkiven innehåller många sorters rullor och andra handlingar som rör skeppsgossarna och något om deras målsmän. De olika rullorna överlappar eller ersätter varandra, därför hittar man bara vissa rullor under vissa perioder. År 1875 tillkommer Chefen för skeppsgossekåren (i samma förteckning som Skeppsgossekåren i Karlskrona), bland vars handlingar man även hittar rullor och skrivelser som rör skeppsgossarna och deras målsmän.

Kompaniernas rullor erbjuder en mängd intressant information om skeppsgossen. I *generalmonsterrullorna* och *årsmönsterrullorna* får man förutom gossens namn, uppgifter om födelseort, ålder, tjänstetid, klass i skeppsgosseskolan, tjänstetiden till sjöss, när han blev karlskriven samt förälders yrke.

I *kompanirullorna* uppges gossens yrke vid antagningen (skolyngling, dräng), målsmans namn och yrke, bostadsort, datum för avgång ur kåren och anledningen till avgången.

I *kunskapsrullorna* återfinns uppgifter om födelseort och födelsedatum, antagningsdatum, tjänstgöringsdatum och på vilket skepp han tjänstgör, tjänstetiden till lands och till sjöss, befattning, betyg i uppförande, anlag, tjänstbarhet, betyg från skolan, betyg i praktiska övningar och undervisning, målsmans namn och yrke, noteringar om karlskrivning, "flyttad till ...", avsked och död.

*Avlöningsrullorna* visar vilken dagslön skeppsgossarna fick och så kallade *beklädnadskonton* beskriver de kläder skeppsgossarna bar.

*Antagningshandlingar* föreligger från tiden 1874–1917. De kan även påträffas bland handlingarna från kårchefens expedition. Antagningshandlingarna innehåller oftast målsmans ansökan med angivande av målsmannens adress och yrke, pojken folkskolebetyg, prästbetyg (ibland med båda föräldrarnas namn), läkarbetyg, intyg från eventuell arbetsgivare och intyg från ojävig person att pojken inte varit straffad. Efter 1917 kan man bland skrivelserna någon enstaka gång hitta förfrågningar om anställning. Förfrågan är då i regel från en värvningsförrättare istället för en målsman. Bilagorna till värvningsförrättarnas förfrågan (läkarintyg och liknande) återfinns dock inte bland skrivelserna. Däremot kan de innehålla anhållan från målsman om gossens avsked från skeppsgossekåren (se även skrivelserna under kårchefens expedition).

Handlingar som inte är att förglömma är *betygsrullor*, *skjutböcker*, *straffrullor* och *kompaniorder*. I vissa fall kan dessa rullor även påträffas under kårchefens expedition. I en kompaniorder kan det stå: "pojkarna må klippas med bena" eller liknande.

## Kårchefsexpeditionerna

I kårchefsexpeditionerna påträffas en mängd rullor som är användbara för släktforskaren.

*Rulla över skeppsgossekåren* (i Karlskrona) 1901–1937, ger uppgifter om skeppsgossens födelsedatum, noteringar om karlskrivning samt överflyttning och antagning.

I *handrullorna* är det något färre, men liknande uppgifter. Där framgår skeppsgossens nummer, födelsedatum och antagningsdatum.

*Antagningsrullorna* anger hemort, målsmans namn och yrke, ansökningsdatum, antagningsdatum, kompani och nummer vid antagningen, födelsedatum samt anteckningar med uppgifter om han exempelvis är straffad.

I de *utgående skrivelserna* finns det möjlighet att få information om en skeppsgosse har rymt och om han kommit tillbaka. Bland de *inkomna skrivelserna* kan man också finna målsmans anhållan om avsked för sonen.

## Skeppsgosseskolan

År 1692 bestämdes att en särskild skola för skeppsgossar skulle inrättas. Där skulle de få lära sig att läsa och skriva och få kristendomskunskap. Några få spridda rullor finns från de tidigaste åren.

Matriklar från cirka 1860–1939 finns i samma arkivförteckning som för "Skeppsgossekåren i Karlskrona" och gäller endast 1:a –3:e kompanierna. Matriklarna uppger födelsesocken, födelsedatum, antagningsdatum, när man njutit undervisning, betyg, anteckningar såsom flyttad till högre klass, utexaminerad, fått avsked och karlskriven.

## Värvade soldater och stamanställt manskap

Under 1700- och 1800-talet förekom ett värvat manskap bredvid det indelta. Under 1900-talet, ända fram till 1952, fanns ett stamanställt manskap bredvid de värnpliktiga.

### Värvat manskap före 1901

Sverige hade ett stort antal regementen, vars manskap var anställt –värvat. Exempel på sådana regementen är Svea livgarde, Göta livgarde, Livgardet till häst, Kronprinsens husarregemente och alla artilleriregementen (Svea, Göta och Wendes). De aktuella regementena var förlagda i städerna och bildade där garnisonens trupper, där de bland annat gjorde vaktjänst. På samma sätt fanns vid örlogsstationerna en stor kategori värvat manskap. Det var ganska vanligt att manskapet var permitterat under en stor del av året.

Det värvade manskapet tog värvning för en viss tid, vanligtvis tre år. Tidsperioden kunde sedan förlängas.

I arkiven finns många handlingstyper som rör arméns värvade manskap. De kanske mest intressanta handlingstyperna för släktforskaren är: *generalmonsterrullor* fram till cirka 1885, *rekryteringsrullor* från 1820–1830-talen och framåt, *stamrullor* från tiden 1820–1830-talen och framåt samt *kontrakt* (kapitulationskontrakt) cirka 1800 och framåt i tiden. Tidsangivelserna som anges ovan är, utom slutpunkten för generalmonsterrullor, mycket ungefärliga. De varierar ofta från förband till förband. Handlingstyperna som omnämnts återfinns i regementsarkivet. Oftast påträffas de under kompani-, skvadrons- eller batteriexpeditionen, men även under regementsexpeditionen. Av handlingarna får man veta när vederbörande började vid regementet, hur gammal han var då, hur länge han fortsatte, vilket hantverk han eventuellt hade samt vilken lön han fick (kontraktet).

Även inom flottan fanns värvade garnisonstrupper. De värvade kallades där volontärer. Från början av 1800-talet omnämndes de istället sjöartillerister. Det fanns ytterligare värvade personalkategorier såsom t.ex. kofferdibåtsmän (kofferdikarlar). Dessa var handelssjömän, som antogs i kronans tjänst. Uppgifter om den nämnda personalen finns i samlingen "Rullor flottan" med tillhörande kortregister.

### 1900-talets stammanskap

Genom 1901 års riksdagsbeslut fick Sverige ett värnpliktsförsvar. Indelningsverket övergavs. Det skulle dock även fortsättningsvis finnas ett antal fast anställda av manskapsgrad vid varje regemente eller örlogsbas. Antalet varierade från förband till förband. Vid Livregementets husarer (K 3) fanns 1910 inte mindre än 292 sådana anställda. De kallades volontärer. Till manskapet räknades vid den här tiden, utöver volontärer, även distinktionskorpraler, korpraler, vicekorpraler, sjukvårdssoldater, hovslagare samt vissa specialbefattningar. Utöver de 292 nämnda volontärerna fanns ett antal musikvolontärer.

Det fast anställda manskapet indelades i underbefäl och meniga. Underbefälet utgjordes 1945 av graderna överfurir, furir, korpral/konstapel, vicekorpral/vicekonstapel (armén och flygvapnet), flaggkorpral, högbåtsman, furir, korpral (flottan) samt flaggkorpral, överfurir, furir, korpral, vicekorpral (kustartilleriet). De meniga vid flottan var 2.klassens sjömän eller 3.klassens sjömän (jungmän).

Volontärerna måste vara 17 år vid antagningen och de kontraktsanställdes för en tid av två till fyra år. Anställningstiden kunde förlängas med ett till två år. En obefordrad volontär fick kvarstå längst i sex år. Han fick inte vara äldre än 28 år. En befordrad volontär kunde kvarstå tills han var 32 år. De

nämnda bestämmelserna gällde för armén i början av seklet. Bestämmelserna ändrades naturligtvis en del under årens lopp, men inte i någon större omfattning. År 1952 upphörde volontärinstitutionen.

Här nedan följer några enkla uppställningar över vilken typ av källmaterial som är av störst intresse för släktforskaren vad gäller underbefäl och fast anställda meniga inom de olika vapengrenarna.

## Armén

*Stamrullorna* ( -1945) innehåller uppgifter om namn, födelsedatum, grad eller befattning, tidpunkt då graden eller befattningen erhöles, någon sorts identifikationsnummer (inskrivningsnummer eller nummer inom kompaniet), utbildning, tjänsteförrättningar, vitsord, avskedsdatum. Ibland finns ytterligare uppgifter, ibland färre än de som nämns ovan.

Stamrullorna finns i respektive regementes arkiv (regementsexpeditionen eller kompanierna/batterierna). Det finns sällan personregister. Stamrullorna ersattes 1945 av rullkort.

*Rull- eller tjänstekorten* (1945- ) innehåller i princip samma uppgifter som stamrullorna, men redovisningen är mer utförlig. Där finns också uppgifter om närmast anhörig, eventuell civil utbildning, skytte- eller andra utmärkelsetecken.

Rullkorten, ett för varje person, finns i förbandens arkiv. De är vanligen redovisade under mobiliseringsavdelningen, personaldetaljen. Rullkort kan även finnas i andra arkiv; såsom i inskrivningsområdenas arkiv.

Som framgått lades rullkort upp 1945. Det är endast för personer som var i tjänst 1945 och senare som rullkort finns. Däremot kan vissa äldre uppgifter finnas med, eftersom en del sådana överfördes från de äldre stamrullorna i samband med uppläggandet av de nya rullkorten.

## Flottan

I *kompanirullan* (1800-talet -1947) finns följande uppgifter om den enskilde: namn, födelse- och födelseort, civilt yrke vid antagningen till sjömanskåren, civilstånd, signalement (ibland med foto), antagningsdatum, tidpunkt för uppflyttning i sjömansklass, avskedsdatum, utförliga anteckningar om den militära skolgången och den därpå följande tjänstgöringen, kompaninummer samt erhållna bestraffningar. I regel finns också vederbörandes inskrivnings-(värnplikts-)nummer angivet. I rullorna upplagda från slutet av 1920-talet kan även finnas anteckningar om närmast anhörig och sjukdomar.

Dessa intressanta rullor finns i fyra olika arkiv: Stockholms station (-1937), Stockholms örlogsstation (1937–1955), Karlskrona station (-1937) samt Karlskrona örlogsstation (1937–1955). För att finna en person i rullan måste man veta vid vilken station personen i fråga var anställd och gärna också vid vilket kompani inom stationen. Ibland måste man också känna till inskrivningsnumret; det vill säga det speciella nummer han fick vid inskrivningen. Ibland finns register i inskrivningsnummerordning.

Rullkort eller tjänstekort för flottans manskap började föras 1947, då de ersatte kompanirullorna. Uppgifterna på rullkorten är ungefär desamma som för armén.

## Kustartilleriet

*Förhållningsböcker* (-1955) fördes i två exemplar. Ett exemplar innehades av personen själv, det andra fanns hos aktuellt kustartilleriregemente. Böckerna fördes fram till mitten av 1950-talet. De uppgifter som finns i dem är ungefär desamma som finns i de ovan nämnda kompanirullorna för



flottans stammanskap. Böckerna ger en mycket detaljerad kunskap om den enskilde kustartilleristen.

Förhållningsböckerna förvaras i antingen Vaxholms kustartilleriregementes (KA 1) arkiv eller i Karlskrona kustartilleriregementes (KA 2) arkiv. I KA 1:s arkiv finns förhållningsböcker endast för dem som var aktiva under perioden 1902–1936.

*Rullkort- eller tjänstekort* (1949- ) för kustartilleriets manskap började föras 1949. De innehåller ungefär samma information som rullkorten för armén.

## Flygvapnet

Innehållet i *förhållningsböckerna* ( -1945) och *rullkorten- eller tjänstekorten* (1945- ) är ungefär detsamma som ovan har redovisats för armén, flottan och kustartilleriet. *Förhållningsböckerna* är tyvärr synnerligen dåligt bevarade i flygvapnet. Enligt bestämmelserna skulle böckerna föras vid flottiljernas divisioner. De enda som är bevarade, såvitt vi vet, återfinns i Roslagens flygkårs arkiv. Alla andra tycks ha förstörts, vilket är mycket beklagligt.

*Rullkorten* är desto lättare att hitta. De finns i Flygstabens arkiv och de rullkort som är av intresse i detta sammanhang finns i personalavdelningen, där de är ordnade i personnummerordning.

## Beväringar och värnpliktiga

### Lantvärnet

Lantvärnet inrättades 1808 sedan kriget mot Ryssland brutit ut. Lantvärnet var en form av värnplikt för ogifta män mellan 18 och 25 år, men som egentligen endast kom att beröra var fjärde eller var femte man i nämnda åldrar eftersom vissa var undantagna. Lantvärnet kom att existera endast en kort tid; under krigen 1808 och 1809.

Rullor över manskapet återfinns i samlingen "Lantvärnet". I enstaka fall kan man hitta rullor även i regementsarkiven. Rullor över lantvärnets manskap förvaras också vid Riksarkivets regionala enheter, tidigare kallade landsarkiv.

I *generalmönsterrullorna* anges nummer, födelseår, om han är gift eller ogift, om han kan ett hantverk samt vistelseorten. Orten anges med socken och by eller endast med landskapet. Speciella noteringar kan också finnas såsom "på sjukhuset", "ordinarie soldat" samt anledningen till eventuellt avsked. Påträffas *besiktningsmönsterrullor*, kan de ge uppgift om eventuella kommenderingar. När lantvärnsinrättningen skulle upphöra upprättades *upplösningssrullor*. De anger till vilket regemente lantvärnsmannen överfördes eller om han hade fått avsked eller avlidit.

### Värnpliktsorganisationens framväxt

Den första egentliga värnpliktsorganisationen i Sverige infördes genom Gotlands nationalbeväring år 1811 och den allmänna beväringen på fastlandet infördes år 1812. Längre utbildningstiden mycket kort, ofta bara ett par veckor. Sätten att undslippa beväringssövningen var många, exempelvis genom friköp eller lejning av någon i sitt ställe. Under hela 1800-talet fortsatte de indelta och värvade förbanden att utgöra huvuddelen av arméns och flottans styrka. De flesta beväringar övades i dessa förband. I vissa landsdelar sattes särskilda beväringssförband upp. Exempel på beväringssförband är Livbeväringssregementet i Stockholm, Västernorrlands och Hallands bataljoner samt Marinregementet (senare Blekinge bataljon).

Först med nya värnpliktslagar 1885 och 1892 blev systemet effektivare och utbildningen förlängdes stegvis. Redan dessförinnan hade möjligheterna att undslippa begränsats avsevärt. Men det var först med 1901 års beslut om att ersätta den indelta krigsmakten med en som var rekryterad på värnpliktens grund, som vi fick det system som i stora drag har existerat under hela 1900-talet. Efter år 1901 har också den officiella beteckningen på de inkallade unga männen skiftat från beväringar till värnpliktiga.

Ett beväringssarkiv förvaras utanför Krigssarkivet, nämligen Gotlands nationalbeväringss arkiv mellan 1811 till 1886. Arkivet förvaras i Riksarkivet i Visby. En liten mängd handlingar från samma arkiv ingår i Gotlands nationalbeväringss arkiv i Krigssarkivet.

Medan den gotländska beväringen omfattade över 6 000 män ur ett stort antal årsklasser samlade i 47 olika kompanier, utgjordes den allmänna beväringen på fastlandet bara av 21–25-åringar. I första hand var det de nyinryckta 21-åringarna och den så kallade andra klassens beväring som fullgjorde repetitionsövningar under några dagar året efter sin första övning. Först efter många decennier började systemet utvecklas mot dagens situation där i princip alla män mellan 18 och 47 år kan kallas in till olika former av repetitionsövningar och mobiliseringar efter fullgjord grundutbildning. För alla beväringar eller värnpliktiga gäller att all forskning tar avstamp bokstavligen den dag då ynglingen mönstrade.

## De tidiga mönstringarna

I samband med mönstringen upprättades *beväringsmönsterrullor* i två exemplar. Det ena behölls av landshövdingen och förvaras idag i Riksarkivets regionala arkiv. Det andra exemplaret tillställdes den aktuelle regementschefen, och ska då sökas i respektive regementes arkiv i Krigsarkivet. Av olika skäl är serierna av beväringsmönsterrullor för de första åren på 1810- och 20-talen bättre bevarade på Riksarkivets regionala arkiv än i regementsarkiven i Krigsarkivet.

Uppgifterna i de första årens beväringsmönsterrullor är relativt magra, men här kan man i alla fall få reda på varje karls namn, födelseort, längd, civilstånd och ålder. Som alltid är eventuella notiser i anmärkningskolumnen av extra stort intresse, t.ex. om någon har friköpt sig, lejt annan karl i sitt ställe eller frikallats av något skäl. År 1861 infördes färdigtryckta rullformulär och därmed blev rullföringen mera enhetlig.

Efter mönstringen minskar informationsflödet kring den enskilde ynglingen betydligt. Självklart bör man i respektive förbands arkiv söka information i olika typer av handlingar. Man kan leta efter eventuellt bevarade specialrullor som kan ge uppgifter om ett visst års beväringskontingent, i *rapport- och förslagsjournaler* om vad som gjorts under mötena på övningsheden, i *krigsrättsprotokoll* för uppgifter om beväringar som straffats, och så vidare. Från och med 1840 förvaras årliga *inspektions- och mötesrapporter* från de olika förbanden i Lantförsvarets kommandoexpeditioners arkiv. Vanligtvis får man här nöja sig med kunskap kring övningar, målskjutningar och andra aktiviteter där ens förfader rimligen bör ha deltagit, dock utan att han nämns vid namn.

## Förändringar i slutet av 1800-talet

Med 1885 års värnpliktslag indelades Sverige i 31 inskrivningsområden. De var i sin tur nedbrutna i bataljons-, kompani- och avdelningsområden. Inskrivningsområdena benämndes vanligen efter det infanteriregemente inom vars rekryteringsområde det låg, till exempel Dalregementets inskrivningsområde. Inskrivningsförrättningen genomfördes av inskrivningsnämnden och granskades sedan av inskrivningsrevisionen, varför bådas *protokoll* och *korrespondens* i inskrivningsområdets arkiv är givna källor för uppgifter om exempelvis frikallelse. *Inskrivningslängden* fortsatte att föras med de vanliga uppgifterna om namn, ålder, m.m. Nytt var nu att varje man fick sig tilldelat ett tredelat nummer. Om en karl fick nummer 146/176/86, så kan man av det utläsa att han skrevs in år 1886 i inskrivningsområde nr 176 (Lövånger) och i den längden står han som nr 146. Inskrivningsnumret är av stort värde för forskaren, eftersom numret ofta förekommer i andra handlingar för att identifiera beväringarna (t.ex. i en rulla där bara nummer och efternamn anges).

Inom varje kompaniområde fördes en årlig stamrulla över alla stamanställda och beväringar. Den kan ibland ge viktiga komplement till inskrivningslängden. Ingångar till inskrivningslängd och stamrulla kan forskaren finna i det alfabetiska register som upprättades inom kompaniområdet. Dessvärre är registret sällan bevarat.

Inskrivningslängdens uppgifter om tilldelat truppslag är viktiga, eftersom det inte alltid sägs till vilket förband en viss person skulle sändas. Men om det t.ex. för en karl som mönstrar i Upplands regementes inskrivningsområde år 1897 anges att han tilldelas infanteriet, så innebär det i 99% av fallen Upplands regemente.

## 1901 års reform

Genom 1901 års härordning ersattes regementenas inskrivningsområden med 26 inskrivningsområden (från 1926: 21 stycken). Dessa delades i sin tur in i rullföringsområden eller, för

marinen, sjörullföringsområden. Precis som tidigare gäller det från och med 1902 års inskrivningar att man måste veta i vilken församling en person bodde för att snabbt finna honom i en inskrivningslängd. Under halvseklet mellan 1902 och 1952 är inskrivningslängderna, precis som under 1800-talet, geografiskt uppställda. Först under 1953 års inskrivningar, då längderna ersattes med längdkort, förtecknades de inskrivna i personnummerordning. I och med 1969 års inskrivningar datoriserades hela processen, och därefter förs uppgifterna i maskinläsbar form, på magnetband och mikrofilm.

I *inskrivningslängderna* infördes samma personuppgifter som tidigare, och varje karl fick även efter 1902 ett tredelat nummer med en ordningssiffra för plats i längden, en för inskrivningsåret och en tredje för det rullföringsområde (1942–52: inskrivningsområde) inom vilket inskrivningen skedde. Längderna fördes fram till och med 1918 i tre exemplar, fördelade på inskrivningsområdes- och kompaniområdesexpeditionerna samt läkaren. Samtliga kan finnas i inskrivningsområdets arkiv, men ibland hittar man läkarens exemplar i det aktuella regementets sjukvårdsavdelnings arkiv.

Från och med 1919 ersattes stamrullorna med ett registerkort för varje man, *stamkort*, som uppdaterades kontinuerligt till dess han lämnade värnpliktsåldern (från 1941 vid 47 års ålder). Bara ett fåtal av stamkorten har gallrats ut, varför Krigsarkivet idag förvarar över 2,5 miljoner stamkort över värnpliktiga som mönstrat mellan 1919 och 1969. Stamkorten innehåller namn på den värnpliktige, födelsetid och mot slutet av perioden personnummer, tilldelat truppslag, tjänstgöring och bestraffningar. För att hitta det eftersökta stamkortet måste forskaren ha med sig uppgifter om födelsedatum och bostadsort när en person frikallats eller lämnat värnpliktsåldern. Stamkorten söks sedan i inskrivningsområdenas, värnpliktskontorens, marinens respektive kustartilleriets truppregistreringsmyndigheters eller de olika förbandens arkiv. I Krigsarkivet förvaras också medicinska journaler och psykologundersökningar från mönstringen. För dessa handlingar gäller sjukvårdssekretess.

När väl inskrivningslängd och stamkort har studerats kan man gå vidare till det aktuella förbandets arkiv för att se om det finns värnpliktsrullor (sällsynta efter 1945) eller andra handlingar som kan ge ytterligare upplysningar om den enskildes öde som sjukrullor, straffrullor och tillrättavisningsliggare.

## Officerare och underofficerare

Har man en officer i släkten, finns det ett tämligen rikt material att ösa ur i Krigsarkivet. Källmaterialet skiljer sig åt, beroende på om det gäller armén, marinen eller flygvapnet. Givetvis skiljer det sig även från en tid till annan. För att söka en officer eller underofficer är det en stor fördel att känna till namnet på det regemente som han tjänstgjort vid. Vet man inte det, kan man försöka att hitta honom i de olika register som finns, exempelvis kortregistret över samlingen *Biografica* eller registret till *Arméns pensionskassas meritband* och på så sätt få en start. Båda registren hittas i Nationell arkivdatabas. Under nästan hela 1900-talet gavs det även ut tryckta rullor som har ett namnregister längst bak.

Under indelningsverkets tid återfinns arméns officerare fram till 1880-talet i den redan tidigare omtalade samlingen med *generalmonsterrullor*. Här finner man officeren i rullan för det regemente han var verksam vid. Antingen är han noterad i staben eller antecknad på de första sidorna i det kompani han tillhörde. Generalmonsterrullan ger upplysningar om tjänsteår och när officeren antogs i tjänst. Många gånger påträffas uppgifter om vilka kommenderingar han varit med vid och vad som hänt under dem. Vanliga uppgifter är även permissioner och tidpunkten för avskedet. Söker man en marinofficer vid samma tid, återsöks de i motsvarande rullmaterial i samlingen "Rullor flottan", till vilket det finns ett register i Nationell arkivdatabas.

Under 1800-talet och fram till mitten på 1940-talet utgjorde *stamrullorna* en av arméns viktigaste personalredovisningshandlingar. En stamrulla skulle redovisa innehavarna av ett regementes olika befattningar samt den personal som i övrigt var knuten till regementet. Stamrullorna fördes fram till 1945, då de ersattes av *tjänstekorten*. Arméns stamrullor finner man i respektive förbands arkiv, ibland under regementsexpeditionen men även på kompaninivå. Uppgifterna i stamrullan är namn, födelsedatum samt aktuell grad eller befattning. Ofta är det ett tidsödande arbete att leta efter en person i en stamrulla, eftersom det sällan finns personregister att utgå från. Inom flygvapnet är denna typ av handlingar dessvärre mycket sporadiskt bevarade. Rullorna ska sökas i såväl flygstabens som flottiljernas arkiv.

Förutom olika rullserier kan även *lönehandlingar* ge viss information. Lönehandlingar söks bland annat i regementsarkiven och i Krigskollegiets Militiekontors arkiv.

För att få veta mer om officerens militära bana, är samlingarna med *meritförteckningar* och *tjänsteförteckningar* en utmärkt källa. Observera att underofficerare i regel inte är representerade i detta material. Deras meritförteckningar återfinns i regementsarkiven. I meritförteckningen framkommer när och var personen är född samt uppgifter om skolgång till senaste tjänstgöring. Meritförteckningar för arméns officerare påträffas i Arméns pensionskassas handlingar som sträcker sig från 1757 fram till 1937. Förteckningarna upprättades ofta av officerens chef, men kunde lika väl författats av officeren själv. De insändes till Arméns pensionskassa för att utgöra underlag för kommande pension. För tiden 1757–1895 finns ett personregister i Nationell arkivdatabas. Ett annat alternativ är att söka efter officerens meritförteckningar i samlingarna "Meritförteckningar" (1600–1800-talet) "Tjänsteförteckningar för i armén kvarstående officerare 1815–1883" samt "Tjänsteförteckningar 1886–1940", vilka samtliga återfinns i en och samma arkivförteckning. Ofta ingår nämnda meritförteckningar även i regementsarkiven under regementschefsexpeditionen. För flottans officerare är meritförteckningarna ordnade i en egen samling med samma namn. Här ingår serier med originalhandlingar, anteckningar och kopior samt bilagor. Till flottans meritförteckningar finns ett kortregister i Nationell arkivdatabas. Från slutet av 1800-talet och framåt hittar man flottans officerare i en *generalrulla*. I denna rulla påträffas oftast information om födelsedatum, antagning, befordran, hans tjänstgöring ombord och iland samt bestraffningar. Generalrullan ska återsökas i huvudsak på följande ställen; Marinstabens expedition

(gäller för tiden 1875–1907); Marinstaben, Flottans personalavdelning, Regementsofficersdetaljen (för tiden 1907–1940-tal). I samtliga av dessa rullor finns ett personregister i början av varje rulla. Generalrullan ersattes senare med tjänstekort. För flottans underofficerare finns inte en central generalrulla. Där får man istället gå till aktuell örlogsstation. De rullorna innehåller bl.a. namn, födelse- och ort, inskrivningsnummer, kyrkobokföringsort samt tjänstgöringstid ombord och iland. När det gäller kustartilleriets officerare och underofficerare har det aldrig upprättats någon generalrulla. Däremot finns de insända underlagen till en sådan i Chefens för kustartilleriets – Inspektörens för kustartilleriets arkiv för tiden 1902–1948. Till hela serien finns ett personregister. Registret är i det här fallet en stor hjälp, då kompletteringarna inte samlats person för person utan är spridda i flera volymer. Tjänsteförteckningar för flygvapnets officerare hittar man i Flygstabens arkiv; Personalsektionen. Där ingår de i en serie med personakter och personalen är dessutom ordnade efter yrkeskategorier, där officerarna är en kategori för sig. Akterna är ordnade i personnummerordning.

Från och med 1945 har *tjänstekort* framställts och de ersatte tjänsteförteckningarna. År 1959 bytte tjänstekorten namn till *rullkort*. Fram till cirka 1965 fördes de manuellt och därefter med hjälp av datorer. I rullkortet hittar man information om namn, personnummer, bostadsadress, värnpliktsnummer, närmast anhörig, anställning, befordran och förordnande. Arméns tjänstekort/rullkort finns på flera ställen, men främst i det förband där officeren var verksam. Flottans tjänstekort/rullkort har fram till 1980-talet varit manuellt förda och återfinns i Marinstabens personaladministrativa avdelning. Rullkortet efter flottans respektive kustartilleriets personal hålls åtskilda. Inom respektive vapenslag är sedan korten ordnade kategorivis. Flygvapnets tjänste- och rullkort liknar dem för armén. Man finner dem i Flygstabens arkiv. Där återfinns flera rullkortsserier i Personalavdelningens arkiv. Man får välja serie beroende på när personen man söker har varit i aktiv tjänst.

Krigsarkivets samling *Biografica* är väl värd att studera. Samlingen utgörs av akter som är ordnade i alfabetisk ordning på efternamn. Här finns en mycket varierad kompott av handlingar, och oftast berör det just officerare från alla de tre vapengrenarna. Många gånger kan lösryckta brev, tidningsurklipp och andra typer av handlingar påträffas. Till *Biografica* finns ett kortregister i Nationell arkivdatabas.

Har man tur, finns ett enskilt arkiv efter den officerare man söker. Ju högre grad en officer har, desto större möjlighet att finna ett personarkiv efter honom i Krigsarkivet. Till samtliga personarkiv finns arkivförteckningar. Självklart varierar handlingstyperna i de enskilda arkiven, beroende på den person eller släkt som varit skapare av arkiven. I de flesta fall kan man få en tydligare bild av officeren, då arkiven i många fall speglar hans militära karriär.

Söker man *fotografier* har Krigsarkivets två porträttsamlingar; "Porträttsamlingen" och "Flottans porträttsamling". I båda samlingarna påträffas såväl fotografier som avfotograferade konstverk i form av porträtt. I "Gruppfotosamlingen" finns i huvudsak gruppfotografier från respektive regemente och det rör sig främst om tiden kring sekelskiftet. Här förekommer både identifierade och oidentifierade officerare. Även om man inte finner sin egen anfader, kan man i alla fall se hur officerarna under hans tid uppträdde och var klädda.

Vill man veta lite mer vad ens anfader varit med om kan man gå till regementsarkivet. Beroende på vilken grad officeren haft, finns handlingar han producerat eller som påverkat hans tjänst vid regementet. I *order*, *rapporter* och liknande finns möjligheten att se vad regementet, och därigenom officeren, varit med om. Många gånger är det ju dessutom officeren själv som skrivit dessa order och rapporter. I sitt ämbete skrev han många brev, och även de finns bevarade i regementets eget arkiv.

Ett indelt befäl hade lön i form av avkastningen från ett boställe med tillhörande mark. Varje befäl hade ett kronoboställe. Av regementets *indelningsverk* eller *jordebok* framgår vilket boställe befälet bodde på. Varje boställe kontrollerades (synades) med jämna mellanrum. Anledningen till synen var att kontrollera att bostället med mark sköttes på ett tillfredsställande sätt. Den så kallade synerätten utgjordes av häradshövdingen och sex nämndemän, där häradshövdingen var syneförrättare. *Protokollen* från dessa syner sändes in till Krigskollegiets Husesynskontor. Till denna stora mängd syner finns ett register i Nationell arkivdatabas. Protokollen finns i regel även i regementsarkivet och ger en bild av i vilket skick officeren höll sin gård, med dess hus och marker.

Befälen utbildades vid olika skolor för att få sina grader. I de militära skolornas arkiv påträffas ofta *betyg* eller motsvarande. Ibland kan dessa arkiv även innehålla *examensarbeten* som lämnats in av eleverna. Skolor finns för alla tre försvarsgrenarna och inom varje försvarsgren återfinns en mångfald olika skolor, beroende på vilken typ av utbildning som avses.

## Civilt anställda

### Läkare, präster, skrivare, hantverkare...

Under alla sekler har det funnits civilanställda inom försvaret. Många har säkert funnit en anfader som varit läkare, präst eller regementsskrivare. Dessvärre brukar inte arkivmaterialet kunna berätta särskilt mycket om dem. Kanske beror det på att tjänsten de hade inte var en fulltidstjänst, utan att de tjänade även utanför krigsmakten. I den mån uppgifter finns, kan de sökas i olika militära rullor i såväl regementsarkiven som i de olika samlingarna med rullserier (exempelvis *Rullor 1620 – 1723*, *Rullor 1724 -*) och räkenskaper som förvaras i Krigsarkivet.

Lika svårt kan det vara att hitta uppgifter om alla hantverkare som arbetade åt krigsmakten. Smeder, sadelmakare och liknande ska även de sökas i det omfattande rullmaterial som finns i Krigsarkivet i såväl regementsarkiven som i de ovannämnda rullserierna.

Även fabriker hade anställd personal och då givetvis även i form av hantverkare. Dessa yrkeskategorier ska därför främst sökas i de olika fabriksarkiven. Fabriksarkiven, och då i synnerhet deras *personalhandlingar*, är mycket skiftande bevarade, men det är klokt att undersöka vad som finns där.

För att kunna söka personhandlingar efter personer som varit civilt anställda inom försvarsmakten under 1900-talet, måste man känna till var personen ifråga arbetade. Då handlingarna ofta är ordnade i personnummerordning, är det bra att känna till den anställdes födelsdatum. Det gäller här att studera arkivförteckningarna noga, eftersom handlingarna ibland är sorterade efter olika yrkeskategorier.

De vanligaste handlingstyperna som kan påträffas för civilt anställda under 1900-talet, är *lönehandlingar* och *personalhandlingar*. Lönehandlingar hittar man hos kassa- eller kameralavdelningen vid den myndighet personen man söker var verksam. Den kanske mest givande lönehandlingen är *tjänstematrikeln*. Där kan man, förutom personuppgifter, läsa när och hur länge personen varit anställd, vilken lönegrad som den anställda haft och eventuella tjänstledigheter. Idag används de som underlag till pensionsutredningar. *Löne-* eller *statistik kort* är producerade årsvis, vilket gör att det finns ett kort per år så länge personen är anställd. De innehåller ungefär samma uppgifter som tjänstematriklarna.

*Personalhandlingar* eller *personalakter*, förekommer i varierande utsträckning. Här finns ett varierat utbud av handlingar, exempelvis betygshandlingar och andra utlåtanden. Den här typen av handlingar ska eftersökas direkt i aktuellt förbandsarkiv, där de vanligtvis påträffas i personalavdelningens arkiv.

Här ska påpekas att en del personalakter kan omfattas av sekretess om de innehåller uppgifter av typen *läkarhandlingar*.

### Lotsar och fyrpersonal

Lots- och fyrinrättningen löd under flottan fram till och med 1871. Handlingar därefter söker man i Lotsstyrelsens arkiv i Riksarkivet i Stockholm. Handlingar för tidigare år finns även vid Riksarkivets verksamhetsplatser i Lund och Göteborg. Krigsarkivet har dock handlingar från lotsdistrikten för tiden efter 1871, men dessa innehåller ej några rullserier för personalen.

I Nationell arkivdatabas finns ett kortregister över personal inom flottan. Forskaren kan slå upp sakorden lotsar och fyrpersonal och på så sätt få hänvisningar till vilka arkiv och rullserier som



innehåller uppgifter om just dessa yrkeskategorier. När det gäller lotsar sträcker sig rullorna från 1692 till 1870-talet. För fyrpersonalen existerar det rullor från 1797 och fram till 1870-talet.

*Lotsrullorna* kan i många fall vara mer utförliga än de vanliga generalmönsterrullorna. I dessa rullor förekommer de vanliga uppgifterna såsom lotsens namn, lotsplatsens namn, antagningstiden då lotsen blev lärling, reservdräng samt ordinarie dräng (senare: secondlots, mästerlots). Var lotsen lotsålderman är uppgifter som födelseår, lön eller boningsplats vanliga. Dessutom kan där finnas anteckningar om lotsen bodde hos sin bror, far eller svärfar med angivande av deras namn. I den speciella anteckningskolumnen finns i förekommande fall lotsens dödsdag eller avskedsdag noterad. I samma kolumn kan man hitta noteringar om lotsen ärvt eller köpt hemmanet. Omkring 1840-talet blir rullorna än mer utförliga med exakta datum och anteckningar om lotsens lämplighet (ordentlig, flitig, osv.). Vissa rullor redovisar även antalet barn, om hustrun reder sig, betyg i uppförande, bestraffningar och mycket mer.

Fyrpersonalen upptas längst bak i samma rulla som lotsarna. Istället för lotsplatsens namn står namnet på fyrbåken, men i övrigt återfinns samma uppgifter om fyrpersonalen som om lotsarna.

Både lotsar och fyrpersonal samt deras änkor och efterlevande barn hade rätt till gratial (underhåll) och man kan därför finna dem i Flottans pensionskassas handlingar.

## Utlandspersonal

Genom tiderna har svensk militär tjänstgjort i främmande länders krigsmakter. Antingen har de tjänstgjort på regeringens uppdrag eller som frivilliga. Här följer en introduktion till forskning kring de mest omfattande utlandsinsatserna, men en lång rad andra exempel på frivillig utlandstjänstgöring kan beläggas i Krigsarkivets samlingar.

### Tidiga "svenska" förband utomlands

På grund av sin allianspolitik var Sverige förpliktigt att hjälpa de västallierade och kejsaren i Wien i deras krig mot Ludvig XIV:s Frankrike. Såväl 1690 som 1691 och 1692 sändes flera svenska regementen till fronten vid Rhen och i Flandern. Det var främst värvade tyska regementen, men däri ingick också flera svenska officerare. Hjälptruppernas sammansättning kan följas i den viktiga samlingen "Rullor 1620–1723".

### Stöd till Danmark

Under Danmarks krig mot Preussen och andra tyska stater åren 1848–50 respektive 1864, anslöt sig svenska frivilliga till den danska armén. Uppgifter om de frivilliga är tryckta i Birger Schöldström, *Svenskarne under Dannebrogen 1848–1850*. Biografiska data. Skrifter utgivna genom svenska autografsällskapet VI (Sthlm 1903) och Tøjhusmuseets bog om Treaarskrigen 1848-49-50. Bind II (Köpenhamn 1949). Uppgifter om olika enskilda frivilliga finns i en rad personarkiv i Krigsarkivet, liksom i Lantförsvarets kommandoexpeditioners arkiv. För att övervaka vapenstillståndet förlades 1849 nära 4000 svenska och norska soldater i området kring Flensburg. *Rullor* och andra handlingar om dessa tidiga fredsbevarande trupper återfinns i flera personarkiv liksom i arkiven efter Södra och Norra skånska infanteriregementena, Krigskollegiets intendents- och underhållsdepartement samt samlingen "Krigsrustningar 1848–1856".

### Frivilliginsatser under 1900-talet

Under boerkriget mellan de två självständiga boerstaterna och Storbritannien 1899–1902 anslöt sig ett 50-tal svenskar till boersidan. Uppgifter om deras namn, hemorter och öden under kriget förvaras i "Albumsamlingen" samt i Erland Mossbergs arkiv. Decennierna kring sekelskiftet 1900 deltog enskilda svenskar i en rad konflikter som de grekisk-turkiska krigen, konflikter i Latinamerika och i Belgiska Kongo. I allmänhet är det bara när någon av dessa svenskar, eller deras efterlevande, har lämnat ett personarkiv till Krigsarkivet som några mera substantiella uppgifter går att finna om deras öden i främmande land. Detsamma gäller de svenskar som under det första världskriget anmälde sig som frivilliga på tysk eller västallierad sida. Rör det sig om svenska militärer, var de tvungna att söka tillstånd för sin utlandstjänst. Dessa handlingar påträffas i Lantförsvarets kommandoexpedition bland de skrivelser som inkommit till expeditionen. För icke-militärer är dock uppgifterna magra. Liknande förhållanden gäller för många av dem som reste ut som frivilliga under det andra världskriget. Ett undantag är den bataljon som 1945 organiserades av det Svensk-norska frivilligförbundet. Bataljonen mobiliserades på Trossnäs utanför Karlstad men kom aldrig att sättas in i Norge. Dess handlingar hittar man i Södermanlands regementes arkiv, beredskapsförband andra världskriget. Söker man uppgifter om de Spanienfrivilliga 1936–1939, är uppgifterna ytterst få i Krigsarkivet. Här bör forskaren istället vända sig till Arbetarrörelsens arkiv.

Mindre grupper av svenska officerare sändes på den svenska regeringens uppdrag till Persien (Iran) för att mellan 1910 och 1915 utbilda det lokala gendarmeriet. Tack vare ett stort antal innehållsrika personarkiv kan deras verksamhet följas väl i ord och bild. På motsvarande sätt tjänstgjorde svenska militärer på officiellt uppdrag i Etiopien 1934–1935 respektive 1945–1965. Deras öden går att följa i en rad personarkiv samt i Svenska arméofficersgruppens i Etiopien arkiv och i Flygstabens

arkiv. I Nationell arkivdatabas finns ett sakordsregister till de enskilda arkiven. Genom att slå på sakordet "Persien" ges hänvisningar till de personarkiv som innehåller uppgifter i ämnet.

## Finlandsfrivilliga

Den största frivilliginsatsen har gjorts för Finland. De runt 1 100 frivilliga 1918 finns bra dokumenterade i arkiven efter Föreningen Finlands Vänner och Svenska brigaden, medan de svenskar som tjänstgjorde direkt i finska vita förband kan följas i Finska legationens anskaffningsbyrås arkiv. Under vinterkriget 1939–1940 dokumenteras varje frivillig utförligt i olika *rullor* och på *registerkort*, som förvaras i Finlandskommitténs och Svenska Frivilligkårens arkiv samt flera mindre frivilligarkiv. Insatserna under fortsättningskriget 1941–1944 är också noga dokumenterade i arkiven efter Finlandskommittén av år 1941, Svenska Frivilligbataljonen (Hangöbataljonen, 1941), Frivilligkompaniet (1942–1944) samt några mindre frivilligarkiv. För de frivilliga i Finland 1918–44 gäller att ett stort antal personarkiv innehåller viktiga uppgifter, liksom för de Finlandsfrivilliga som 1919 fortsatte till Estland och inbördeskrigets Ryssland.

För att finna uppgifter om enskilda frivilliga under vinterkriget måste man veta vilket nummer han fick vid antagandet till frivilligkåren. Det bästa sättet är att slå upp den person man söker i en förteckning som upprättades när kåren efter krigsslutet återvände till Sverige över Torneå-Haparanda. De som då ingick noterades i bokstavsordning med angivande av deras tjänstgöringsnummer och vid vilken enhet inom kåren de tjänstgjort. Ett mindre antal frivilliga försvann eller slutade innan kårens avveckling och deras nummer får man söka efter i andra volymer i Finlandskommitténs och Frivilligkårens arkiv. Därefter går det att söka *registerkort* med uppgifter om tjänstgöring, eventuella skador, medaljering och annat. *Krigsdagböcker* från olika enheter ger upplysningar om vilken verklighet den frivillige upplevde.

## Fredsbevarande insatser

Under mellankrigstiden förbereddes en svensk fredsbevarande insats i Litauen i form av det så kallade Vilnadetachmentet 1920, som dock aldrig kom att sändas iväg. Istället ingick 261 svenskar i den styrka som Nationernas förbund (NF) kring årsskiftet satte in 1934–1935 för att övervaka folkomröstningen i Saarområdet. I en rad viktiga personarkiv finns handlingar om dessa två NF-uppdrag och deras deltagare. Vad gäller Vilnadetachmentet hittar man ytterligare information i Lantförsvarets kommandoexpeditioners arkiv och i Svea livgardes arkiv. Saarbataljonens handlingar återfinns i Svea livgardes arkiv.

Under efterkrigstiden har omkring 70 000 svenskar deltagit i operationer i utlandet av olika slag som FN har sanktionerat. Från 1948 har Sverige sänt militära observatörer och från och med 1956 dessutom sänt deltagare till olika FN-bataljoner. Dessutom har fältsjukhus, tekniska kontingenter, civila poliser och andra enheter sänts till olika delar av världen.

Det är i de centrala arkiven som forskaren finner grundläggande uppgifter om FN-insatserna i Mellersta Östern, Kongo och på Cypern. Även i dessa fall finns det en rad viktiga personarkiv som ger kompletterande information. I Arméstabens FN-avdelnings arkiv förvaras *person-* och *journalkort* för FN-personal mellan 1956 och 1984. Det är i allmänhet här forskaren ska börja sitt arbete, innan han eller hon spårar vidare till den aktuella bataljonens eller sjukhuskompaniets arkiv. En särskild samling av *medicinska journaler* för FN-personal finns också, men här är tillgängligheten starkt begränsad på grund av sekretessbestämmelserna för medicinska uppgifter.

Många observatörsgrupper, bataljoner och sjukhuskompanier har lämnat efter sig arkiv i Krigsarkivet. I dessa återfinns i de flesta fall *rullor*, *orderböcker* och *korrespondens* som berättar om uppdraget och dem som utförde det. Vi får veta var en viss frivillig har varit placerad och om det har

hänt honom något särskilt. *Rättsvårdshandlingar* berättar om någon har begått en förseelse och straffats för det, medan krigsdagböckerna skildrar den dramatiska eller odramatiska vardagen. I FN-bataljonernas *förbandstidningar* ges andra inblickar i den frivilliges vardag. Tidningarna ingår många gånger i förbandsarkivet, men kan också finnas i Krigsarkivets bibliotek. Många bataljoner har efter hemkomsten gett ut tryckta och rikligt illustrerade *historiker* över sin tid i utlandet.

## Hemvärns- och frivilligpersonal

### Hemvärdnet

Hemvärnet bildades 1940 genom beslut av riksdagen. Under hela 1900-talet, med stark koncentration för beredskapstiden under andra världskriget och det kalla kriget, har hemvärns- och frivilligförsvaret spelat en betydande roll för Sveriges försvar och inte minst för förankringen av försvarsfrågorna bland allmänheten. Många människor har på ett eller annat sätt varit engagerade i hemvärnet eller frivilligörelsen.

Man brukar skilja på hemvärn och frivilligförsvaret. Hemvärnet tillhör armén och ingår i territorialförsvaret. Männen som ingår i hemvärnet har oftast kommit in i organisationen genom att övergå till den efter det att de gått ur värnpliktsåldern (47 år). Hemvärnet är organiserat i olika förband och leds av Rikshemvärnschefen. Hemvärnet var under 1900-talet organiserat i hemvärnsområden. Fyra till sex hemvärnsområden bildade en hemvärnskrets. Förbanden i det hemvärnet skall bevaka och försvara skyddsobjekt som till exempel flygplatser och hamnar. Även i fred har hemvärnet uppgifter. I hemvärnet ingick förr också ett driftvärn som hade till uppgift att försvara myndigheters och företags egna anläggningar.

Uppgifter om den personal som har varit knuten till hemvärnet finns framförallt i försvarsområdenas arkiv. Försvarsområdena hade till uppgift bland annat att stödja och utbilda hemvärnet och frivilligförsvaret. I försvarsområdenas organisation ingick alltid en hemvärnsavdelning/hemvärns/frivilligavdelning. I dess arkiv finns olika typer av handlingar som är individcentrerade. Exempel på sådana handlingar är *rullkort*, *utbildningskort*, *stamkort* och *kontrakt*. Dessa handlingar redovisar en persons verksamhet i hemvärnet; när han antogs, vilken utbildning han fått och i vilka övningar han deltagit. Rullkorten, vilka kan sägas vara den för släktforskaren viktigaste handlingen, är praktiskt taget alltid bevarade i arkivet. De övriga uppräknade handlingarna är däremot sporadiskt bevarade.

Försvarsområdena bildade egna organisationer fram till mitten av 1970-talet och ingick därefter som en del av ett så kallat försvarsområdesregemente. I Krigsarkivet finns också en del hemvärnsområdens arkiv, företrädesvis från Mälardalen. I övrigt är arkivhandlingarna utspridda på många olika lokala arkivinstitutioner; Nationell arkivdatabas ger överblick. Även i dessa arkiv finns individcentrerade handlingar med samma innehåll som i försvarsområdenas arkiv. För att hitta en hemvärnsman måste man veta i vilket försvarsområde (oftast detsamma som län) han verkade. Ibland måste man till och med veta till vilket hemvärnsområde han hörde.

### Frivilligorganisationer

Det har funnits och finns fortfarande många frivilligorganisationer i Sverige där hundratusentals människor har engagerat sig. Exempel på frivilligorganisationer är Centralförbundet för befälsutbildning, Svenska Blå stjärnan, Riksförbundet Sveriges lottakårer, Frivilliga Automobilkårernas riksförbund och Frivilliga radioorganisationen. Frivilligorganisationerna behöver inte lämna sina arkiv till Krigsarkivet, men i flera fall har så ändå skett. Det gäller till exempel de ovan nämnda organisationerna. Deras arkiv kan innehålla *medlemsmatriklar* och andra individcentrerade handlingar. Det måste dock sägas att det direkt personrelaterade materialet inte är framträdande i de bevarade arkiven. Sådant material kan, i viss utsträckning finnas i arkiven efter de ovan omnämnda hemvärns- och frivilligavdelningarna i försvarsområdenas arkiv.

## Soldatens och skeppsgossens liv

### Den indelte soldaten på arbetskommendering

Den indelte soldaten var delaktig i många återkommande exerciser. Övningen utfördes ofta på kyrkbacken i samband med högmässan. De större övningarna ägde rum på regementets övningsplats. Förutom dessa mer rutinartade övningar förekom så kallade arbetskommenderingar. Kommenderingarnas innehåll har varierat under sekulens gång, men i regel handlar det om större arbetsuppgifter där staten behövt mängder av muskelkraft. Många är de fästningar, kanaler och järnvägar som byggts just med hjälp av kommenderade soldater. Soldaterna kunde komma från såväl armén som flottan. Fram till slutet av 1700-talet var det i huvudsak frågan om militära byggnadsarbeten. Därefter kom arbetskommenderingarna allt mer att gälla civila byggnadsprojekt. Arbetskommenderingarnas omfattning har också varierat beroende på statsmakternas finanser. Varje kommendering kunde vara fyra-fem månader lång.

En av de största arbetskommenderingarna är utan tvekan det omfattande bygget av Vanäs fästning, senare kallad Karlsborgs fästning. Bygget pågick i hela 100 år, mellan 1819 och 1919, och krävde cirka 4000 indelta soldaters arbetskraft under åren 1819–1857. Soldaterna kom främst från Skaraborgs regemente, men även Hälsinge regemente ställde upp med arbetskraft. Fästningar som Nya Älvsborg, Marstrand, Kalmar, Landskrona och Karlskrona har även de byggts med hjälp av arbetskommenderade soldater.

Ett annat stort projekt – faktiskt den största arbetskommenderingen som genomförts – var bygget av Göta kanal. Kanalen grävdes mellan 1815–1835. Till färdigställandet krävdes totalt 40 000 indelta soldater som arbetskraft. Andra kanaler, till exempel Trollhätte kanal, Södertälje kanal, Strömsholms kanal, har även de grävts av soldater från olika regementen i Sverige.

Förutom fästningar och kanaler har arbetskommenderingarna till stor del byggt Sveriges södra järnvägsnät. Soldater från Södermanlands och Upplands regementen utförde arbeten med den södra stambanan, medan Dalregementet kommenderades att bygga västra stambanan.

Var söker man då som släktforskare information om sin soldats arbetskommendering? Framförallt är det till regementsarkiven man går. I dessa arkiv finns mängder med rullor och den förnämsta källan är de särskilda *kommenderingsrullorna*. Även *regementsorder* och *kompaniorderjournaler* kan vara givande att studera. De ger huvudsakligen information om själva arbetskommenderingen och turerna kring den, men dessa uppgifter ger en bild av de villkor som soldaten levde under. Arbetskommenderingarna är också intressanta då soldaten blev den representant av de lägre stånden som reste mest, var vida omkring i krig men också såg andra fjärran delar av Sverige.

### Soldaten i krig

Att ta reda på om en soldat eller officer varit i krig, är nästan liktydigt med att ta reda på om hans regemente varit i krig. Var finns då uppgifter om ett regemente varit i krig? Allra först bör man undersöka om det föreligger någon tryckt litteratur om det aktuella regementet, exempelvis en *regementshistorik*. Ofta redogör historikerna grundligt för i vilka krig och slag regementena deltagit.

I *generalmönsterrullorna* förekommer ibland uppgifter i anmärkningskolumnen om vart den enskilde soldaten varit kommenderad. Vidare är det möjligt att i generalmönsterrullans inledning läsa var regements- eller kompanichefen skrivit under rullan. Är den signerad i Pommern, är det högst troligt att kompaniet var förlagt där.

Nästa steg är att titta i regementets arkivförteckning. Som alltid är *rullorna* utmärkta källor även i detta fall. Kanske har ens anfader varit sjuk under marschen till eller från slagfältet. Då finns

möjligheterna att finna honom i *sjukrullorna*. Har anfadern varit tillfångatagen, kan man hoppas på att det finns *fångrullor* att gå igenom. I regementsarkivet ingår också serier med regementets *order*. Där redogörs för vad regementet ska utföra på order av regementschefen. Det är också av intresse att gå vidare till den *korrespondens* som förelåg vid tillfället. Finns där även *krigsdagböcker* är det en given sak att också läsa i dem. *Rapport-* och *förslagsjournalerna* är skrivna kronologiskt dag för dag. I dem kan man påträffa statistiska uppgifter över bland annat sjuka.

I vissa regementsarkiv finns särskilda serier som endast handlar om ett visst specifikt krig. Här kan nämnas att Livgrenadjärerna till häst (äldre) under Militäravdelningen har en serie som heter "Angående Pommerska kriget 1758–1762". I det här fallet är serien en samling handlingar som inkommit till regementet. Den här typen av serier som rör ett specifikt ämne skiljer sig innehållsmässigt från regemente till regemente.

I Krigsarkivet finns en stor samling *Krigshandlingar* och *Krigsrustningshandlingar*. Där ingår till exempel handlingar från Stora nordiska kriget 1700–1721, Pommerska kriget 1757–1762 samt kriget 1813–1814. Bland krigshandlingarna kan det mycket väl finnas listor av olika slag, som tar upp de soldater som deltagit i kriget eller varit tillfångatagna.

## Soldaten på övning

Den nye rekryten skulle först övas i vapen- och marschexercis. Övningen leddes av korpralen på roten hemmavid. Därefter övade soldaterna marschexercis på kyrkbacken i samband med söndagens kyrkgång – oftast före gudstjänsten. Ursprungligen övade man ett tiotal gånger om året, men under frihetstiden ökades antalet till mellan 20 och 30 gånger per år. Övningarna ägde rum mellan april och november varje år och ett eller flera korpralskap övade oftast tillsammans. Nyrekryterade soldater som övade brukade samtidigt passa på att göra sin vapenexercis. Man hade också övningar under kompanimöten. Efter Stora nordiska kriget skulle det hållas tre kompanimöten per år, men det begränsades senare till ett möte per år. Under kompanimötena övades kompaniet främst i exercis.

Under regements- och bataljonsövningarna skulle soldaten ta med sig hela sin utrustning. Övningstiden skulle enligt de äldre bestämmelserna vara 14 dagar. Dessa övningar innebar för soldatens del exercis, vapenövningar och målskjutning samt att han även tränades i anfall. I första hand var regements- och bataljonsövningarna avsedda för att befälet skulle tränas i att leda trupp i anfall och försvar. Lägren sattes upp fältmässigt med vaktposter, även detta en övning för den enskilde soldaten.

Handlingar som rör livet under övningarna finner man primärt i regementenas arkiv. Främst är det frågan om att läsa i *orderjournaler*, både på regements- och kompaninivå. Där hittar man också *dagbesked* samt *rapport-* och *förslagsjournaler*. Även i skrivelseserierna kan intressanta uppgifter om övningar förekomma, till exempel om fälttjänstövningar. Under 1800-talet bildar arkivhandlingarna om fälttjänstövningarna ofta egna serier i arkivet. Från 1800-talets mitt kan man i Lantförsvarets kommandoexpeditioners arkiv hitta insända *inspektions-* och *mötesrapporter*. Rapporterna är insända från arméns inspektörer och skolchefer samt från cheferna från de militära distrikten. Redogörelserna från dem kan vara intressant läsning om man vill skapa sig en bild av den indelte soldatens övningar.

## Båtsmannen på seglats

Uppgifter om vad som hände under en seglats söker man bland annat i samlingen "Sjöexpeditioner". Samlingen är uppdelad i tre delar, som kommer att beskrivas nedan. Samlingen ger även en utmärkt bild av fartygens långresor.

Den första delen i samlingen "Sjöexpeditioner" är Eskaderchefers handlingar (1642–1814). Den består av olika handlingar, bland annat *order*, *rättegångshandlingar* och *korrespondens* från olika expeditioner.

Andra delen av samlingen kallas *Loggböcker*. Till loggböckerna finns ett kortregister i Nationell arkivdatabas. Registret är alfabetiskt ordnat efter fartygens namn. Loggböckerna är i sin tur är indelade i två serier: *Chefs- och styrmansjournaler* och *Egentliga loggböcker*. Chefs- och styrmansjournaler (1675–1852), påminner om loggböcker. Dessa har i regel en mycket omfattande text, som berättar om lotsar som kom ombord eller byttes ut på fartyget eller när det sköts salut vid någon plats. Här nämns också så skilda saker som om någon dött, att fartyget tvättats eller var besättningen inkvarterades. Egentliga loggböcker (1789–1844) är inte fullt så utförliga som Chefs- och styrmansjournalerna. De skildrar städningen ombord eller beskriver när besättningen fått färskt vatten och färsk mat. Loggböckerna anger även var fartyget ankrade och om fartyget till exempel fick besök av en ståndsperson från den del av landet där man befann sig. Senare tiders loggböcker påträffas i stationernas arkiv eller i de olika arkiven för Fartyg och fartygsförband (Karlskrona, Stockholm och Göteborg).

Den tredje delen i Sjöexpeditionssamlingen är *Skeppsmönsterrullor*. Rullorna är uppdelade i bundna (1690–1790, tidigare år finns i Amiralitetskollegium, Sjömilitiekontoret 1 resp. 2) och häftade (1701–1815, några fragment finns även för åren 1816–1873). Skeppsmönsterrullorna innehåller vanligen uppgifter om när besättningen mönstrade på eller av, när spisningen började och slutade ombord. Här registrerades även när besättning insjuknade i land och om den hamnade på sjukhus alternativt sjukfartyg eller om någon dött ombord. Vad som i övrigt tilldrager sig ombord eller i hamn får man inte veta genom dessa rullor.

Förutom samlingen "Sjöexpeditioner" innehåller arkivet efter Karlskrona station intressanta *sjöjournaler* arkiverade under Stationsbefälhavarens militärexpedition som sträcker sig över tiden 1817–1872. Journalerna berättar om skeppet låg till ankars eller var till segels och i övrigt väldigt mycket om skeppets skötsel.

Ovannämnda handlingar upprättades för varje fartyg, vilket innebär att den som söker en viss båtsmans upplevelser under en seglats, måste veta vilket fartyg han befann sig på.

Detta tar man reda på genom *kostmönsterrullorna*, som är arkiverade i Karlskrona stations arkiv, Sjömilitiekontoret 2, Regementsskrivaren för båtsmanshållet. Kostmönsterrullorna upprättades varje kvartal under åren 1800–1842. Tiden därefter (cirka 1846–1884, men för vissa båtsmanskompanier dock ändå tidigare) återfinns ungefär samma information i *kunskapsrullorna* (se Båtsmanskompanierna i Karlskrona respektive Stockholms stations arkiv). Från 1860-talet började man föra särskilda *båtsmansrullor* – en för varje enskild båtsman – och *förhållningsböcker* (också en för varje enskild båtsman). I dessa nämns vilka skepp båtsmannen tjänstgjorde på.

Om båtsmannen man söker deltog i krigen 1788–1790, redovisas skeppets namn i *prisverksrullorna*, vilka återfinns i arkivet efter Kommitterade av arméns flottas prisedelsfördelning för 1788–1790 års krig. Uppgifter om vilka skepp båtsmannen tjänstgjorde på tidigare än 1788 är dessvärre svårare att finna. Endast i enstaka *mönsterrullor* finns noteringar om detta.

I den ovannämnda serien Fartyg och fartygsförband kan, förutom loggböcker, släktforskaren finna intressanta handlingar. Här påträffas *skeppsoorder*, *förhørsprotokoll*, *straffrullor* med mera. Slutligen ska "Marinens räkenskaper" omnämnas. Samlingen är stor, men med lite möda kan släktforskaren hitta till exempel *lönelistor* som berättar vad ens anfader uppbar under sin tjänst till lands och till sjöss.



## Skeppsgossen på övningsseglats

I Skeppsgossekårens i Karlskrona arkiv (under Skeppsgosseavdelningen med övningsskeppen) förvaras övningsskeppens handlingar. Handlingarna rör både skeppsgossarna i Karlskrona och skeppsgossarna i Marstrand.

I arkivet ingår flera olika typer av handlingar, som var för sig och tillsammans kan ge en bild av vad skeppsgossen fick vara med om under sin övningsseglats. Bland skrivelserna kan man finna uppgifter om skador på skeppen eller notiser om skeppsgossar som avvikit från tjänsten. *Skeppsorderböckerna* talar om vad som borde ske på skeppen eller om en skeppsgosse borde uppflyttas till annan klass. *Fördelningsböckerna* och *övningsjournalerna* beskriver vad som skulle göras när det till exempel var dags att gå till segels. *Loggböcker* (endast några få i Skeppsgossekårens arkiv, se vidare längre ner) beskriver färdvägen, väder och vind och mycket mer. Vill man veta vilka straff som var vanliga under resan är den bästa informationskällan *straffjournalerna*. De belyser inte bara vilka förseelser som var vanliga, utan också vilka straff skeppsgossarna blev tilldelade.

Vilka arkiv som innehåller handlingar som rör själva övningsskeppen, framgår av Fartygsregistret över svenska örlogsfartyg, som finns att tillgå i Nationell arkivdatabas och är alfabetiskt ordnat efter fartygens namn. Registret ger framförallt hänvisningar till *loggböcker* och (*skepps*)*mönsterrullor*. Skeppsmönsterrullorna anger skeppsgossens namn (oftast endast efternamnet), nummer, skeppskompani, division, när avlöning eller spisning påbörjats och avslutats, hur stor dagpenningen var eller anteckningar om gossen har rymt. Vad som inte framgår av registret är att arkiven Fartyg och fartygsförband Stockholm respektive Karlskrona, även innehåller *observationsjournaler*, som i sin tur innehåller förslag till ändring av fartyget och dess inventarier, anger fartygets stridsvärde och nämner hamnar som har besökts. I observationsjournalerna kan det även ingå haverijournaler. Fartygsregistret hänvisar också till ritningar och fotografier om man vill veta hur skeppet såg ut.

## Soldatens och skeppsgossens familj

I de militära källorna finns ytterst få handlingar som berör den indelte soldatens familj. Det är främst i Krigsmanshuskassans handlingar (i Krigskollegium arkiv) och i Flottans pensionskassas arkiv som uppgifter finns. Om en avliden före detta soldat eller båtsman hade erhållit gratial (pension) från sin pensionskassa, fick änkan eller den vuxne sonen kvittera ut den återstående pensionen. Familjen tilldelades också en liten summa till begravningshjälp. Änkor och faderlösa barn till båtsmän som dött i krig, hade rätt till underhåll i fem år. I samlingen "Regementsräkenskaper" (från cirka 1750- ) är det möjligt att påträffa uppgifter om änkor som erhållit begravningshjälp eller liknande.

För Flottans pensionskassa finns ett register i Nationell arkivdatabas, kallat Förteckning över underhållstagare i Flottans pensionskassas räkenskaper 1673–1850. Detta register är upplagt kronologiskt och anger i vilken serie och volym samt på vilken sida man kan hitta uppgifter om änkor bland räkenskaperna. Uppgifter om änkor och faderlösa barn finns även i *rullorna över gratialister*. Också till dessa rullor finns register i Nationell arkivdatabas. Register över gratialister hos Flottans pensionskassa 1681–1743 samt Register över personal vid örlogsflottan, som efterlämnat änka/barn, som bekomma understöd (1756–1847). Registren omfattar volymer som upptar personer som varit gratialister eller efterlämnat en änka eller ett barn som erhållit understöd. Dessa register är ordnade i alfabetisk ordning efter gratialistens namn och hänvisar till serie, volym och sida.

I respektive regementsarkiv återfinns i regel *bilagor till rekryteringrullorna*. I bilagorna kan man, om man har tur, finna skrivelser som rör soldaten. I vissa fall kan då både faderns namn och yrke nämnas.

I *båtsmansrullorna* från 1860-talet och senare (i Karlskrona respektive Stockholms stations arkiv) kan det ibland finnas löst inlagda intyg från målsmännen. I andra fall och under ungefär från samma tid (och i samma arkiv) finns sådana handlingar bland *rotehandlingarna*.

Som framgår av avsnittet "Skeppsgossar" figurerar målsmännen (föräldrarna, förmyndarna) i *rullor* och bland *skrivelser* som rör skeppsgossarna. I vissa fall står både mammans och pappans namn, yrke och bostadsadress. Om gossen var föräldralös hade han i regel en förmyndare och då förekommer samma uppgifter om förmyndaren som vanligtvis angavs för föräldrarna. Ofta var förmyndaren dessutom en släkting till pojken, varför den informationen kan vara nog så intressant.

## Skadade och sjuka

En militär sjukvård har alltid funnits, även om dess kvalitet och omfattning under många sekler var låg med nutida ögon sett. Vad finns då för handlingar i Krigsarkivet som skulle kunna belysa denna verksamhet? Det avgjort utförligaste materialet är sådant som har tillkommit under och efter andra världskriget. Detta material är sekretessbelagt; vanligtvis i högst 70 år. Nedan ska de viktigaste handlingstyperna vad gäller sjukdomstillstånd hos bestämda individer redovisas.

I det allra äldsta rullmaterialet från 1600-, 1700- och 1800-talen finns uppgifter om att en soldat är "blesserad" (skadad) eller på annat sätt sjuk. Ofta står på vilket sätt han är skadad eller sjuk, även om noteringen alltid är mycket kortfattad. I de rapporter som kompanichefen skrev till sina överordnade i regementet angav han vilka nummer i hans kompani som var sjuka eller skadade. Dessa *rapportjournaler* är – med vissa undantag – bevarade från 1800-talet, men kan även finnas för äldre tider. I regementsarkiven finns från ungefär 1850-talet ofta handlingar från en läkarexpedition, där det ibland ingår *läkarjournaler*. Även i *inskrivningslängderna* för beväringar kan det förekomma uppgifter om beväringen lidit av någon sjukdom.

I samtliga förband (armén, marinen, flygvapnet) har det under 1900-talet funnits en läkarexpedition eller en hälso- och sjukvårdsenhet. Här finns i många fall *läkarhandlingar*. För decennierna efter andra världskriget är det endast den fast anställda personalens läkarhandlingar som finns här. De värnpliktigas läkarhandlingar finns i andra arkiv; till exempel i arkiven efter inskrivningsområden och värnpliktskontor.

Det har även funnits sjukhus som ingått i krigsmaktens organisation. Det äldsta är Amiralitetssjukhuset i Karlskrona. Sjukhuset grundades mycket snart efter det att basen för örlogsflottan anlagts där 1680. Flottans sjukhus i Karlskrona avvecklades först 1945. År 1811 öppnade Garnisonssjukhuset i Stockholm och det avvecklades 1958. Garnisonssjukhus har funnits i flera andra städer, i Boden, Eksjö och Karlsborg för att nämna några. I garnisonssjukhusen vårdades med tiden allt fler civila patienter. Många har sett dagens ljus på ett garnisonssjukhus, och har därför sin *födelsejournal* i dess arkiv. Verksamheten vid garnisonssjukhusen övertogs så småningom av landstingen/regionerna.

Utöver dessa sjukhus har det under krigstider organiserats så kallade fältsjukhus. Sådana fanns till exempel under kriget 1788–1790 och 1808–1809. Handlingarna från fältsjukhusen återfinns som regel i samlingarna "Krigshandlingar". Det finns ett rikt källmaterial efter denna verksamhet.

En slags motsvarighet till dessa sjukhus var de krigssjukhus som på några ställen sattes upp under andra världskriget. I de fall handlingar fortfarande finns kvar efter krigssjukhusen, utgör de egna arkiv.

## Krigsfångar

Att söka uppgifter om en soldat som blivit krigsfånge, är ofta förenat med vissa svårigheter. Källmaterialet sinar snabbt och drastiskt. En notering i rullan av typen "fången hos ryssen" eller liknande, innebär ofta att objektet för ens ansträngningar försvinner ut i ett okänt mörker. Möjligen kan han återvända till sin ordinarie plats i rullan efter krigsslutet, om han lyckades överleva fångenskapen och komma hem. Men i en del fall innebär krigsfångenskapen inte nödvändigtvis att personen ifråga helt försvinner. Det kan dock inte nog betonas att de exempel som följer här är just undantag.

I regementsarkivens olika serier av *rullor* och regementsräkenskaper kan det ibland finnas noteringar som ger upplysningar om en officers eller soldats krigsfångenskap. Noteringarna förekommer till exempel i form av sammanställningar av uppgifter om de personer ur förbandet som blivit fångar under ett speciellt krig. Unik i sin detaljrikedom är en bok som fördes vid Skaraborgs regemente under det Pommerska kriget åren kring 1760. Där har bland annat ödena för alla skaraborgare som föll i preussisk fångenskap noterats. De eventuella efterlevande till en militär som avled i krigsfångenskapen hade rätt till den avlidnes intjänade lön. Därför innehåller ibland regementenas räkenskaper uppgifter om dödsdagen i främmande land, om en sådan är känd. Liknande uppgifter kan man hitta i samlingen "Regementsräkenskaper" så tidigt som under Karl X Gustavs krig på 1650-talet.

Efter katastrofen vid Poltava sommaren 1709, då tusentals svenskar hamnade i rysk fångenskap, inrättades ett svenskt fångkontor i Moskva. Den svenska personalen där hade till uppgift att föra bok över de svenska fångkolonierna i exempelvis Tobolsk, S:t Petersburg, och Voronezj, bland annat för att de fängslade eller deras anhöriga skulle få ut den lön de hade rätt till. Resultatet blev en serie i samlingen "Stora nordiska kriget". Här finner forskaren uppgifter om främst officerare, men även i viss utsträckning meniga soldater under deras fångenskap i Ryssland eller i anslutning till hemkomsten efter krigsslutet. Ett namnregister i Nationell arkivdatabas underlättar sökandet efter i första hand officerare i rysk fångenskap.

I samlingen "Kriget i Pommern 1805–1807" finns en sammanställning över svenska militärer i fransk fångenskap under år 1807. Sammanställningen är i form av en rulla där franska skrivare "misshandlat" en del svenska soldatnamn.

Spridda uppgifter om krigsfångar kan man även hitta hos Riksarkivet i Stockholm (t.ex. om återvändande officerares rätt till tjänst och boställe efter 1721 eller om lösummor som betalats för att friköpa svenskar i preussisk fångenskap under Pommerska kriget) och hos Riksarkivets verksamhetsplatser ute i landet (bl.a. om hemkomna fångars äktenskap i domkapitlens arkiv).

De tusentals krigsfångar som togs av de svenska trupperna placerades ofta i småstäder på landsbygden och försörjdes av länsstyrelserna, varför handlingar om dem oftast finns i arkiven efter landskanslier och landskontor hos Riksarkivets verksamhetsplatser ute i landet.

## Pensioner

Många militärt anställda har haft rätt att uppbära pension eller gratial av en eller annan orsak. Generellt har man fått pension om man uppfyllt en eller fler av följande kriterier: skadad i tjänst; lång tjänstgöringstid eller änka eller barn efter en avliden soldat.

För att få pension var man tvungen att ansöka om den. Under tidernas gång har det funnits en mängd olika pensionskassor, varav de som beskrivs nedan är de mest vanliga. Att en soldat anmälts till pension, framgår ofta av en anteckning i generalmönsterrullans anteckningskolumn.

### Vadstena krigsmanshuskassa

Kassan grundades 1647 och omfattade endast armén. Fram till och med 1757 fick alla som var verksamma inom armén pension från denna kassa. Efter 1757 fick officerarna en egen kassa (Arméns pensionskassa) och de enda som fortsättningsvis erhöll pension från Vadstena krigsmanshuskassa efter 1757 var korpraler och meniga.

I kassans arkiv ingår *rullor* som tar upp de personer som fick pension från kassan. Rullorna är ordnade regementsvis och är alfabetiskt samt kronologiskt uppställda. Det är en fördel att känna till vid vilket regemente den eftersökte personen var officer eller menig. Här ska också noteras att soldaten inte alltid återfinns under sitt soldatnamn, utan ibland ska sökas på sitt patronymikon.

När en understödstagare dog anmäldes detta från regementet eller från de efterlevande. Dödsår antecknades i marginalen till rullan.

Regementscheferna skrev till kassan och anmälde de som skulle ha pension. I serien med *verifikationer till huvudböckerna* finns pensionstagarnas och deras efterlevandes egenhändiga kvittenser. Man söker på den avlidnes dödsår.

Material rörande gratialister efter 1895 kan sökas på två ställen i Arméförvaltningens arkiv. Mest givande är det att börja bland handlingarna efter det Civila departementet. Där ingår rullor som rör Vadstena krigsmanshus gratialister. Från rullorna får man sedan gå vidare till departementets verifikationer till huvudböckerna. Hos Pensions- och fondförvaltningskontoret återfinns ett fåtal volymer som rör gratialister och deras pensioner.

### Arméns pensionskassa

År 1757 fick officerarna en egen pensionskassa. Under sin yrkeskarriär skickade officerarna kontinuerligt in *meritförteckningar* till pensionskassan. Med meritförteckningarna följde i regel *födelse-* eller *dopattester* för den pensionssökande. Till meritförteckningarna finns ett register i Nationell arkivdatabas. Registren omfattar meritförteckningarna 1757–1895 och ger hänvisningar till samtliga meritförteckningar som inlämnats rörande varje person. Således kan en officer ha flera insända meritförteckningar. Lämpligen börjar man med den sist inlämnade, där man kan se officerens hela yrkeskarriär redovisad. Däremot kan man i de först inlämnade förteckningarna finna *åldersbevis*, som ofta innehåller uppgifter om bland annat faderns namn och yrke och ibland även uppgifter om modern.

### Änke- och pupillkassor

Arméns änke- och pupillkassa inrättades 1817 inom ramen för Arméns pensionskassa. Den var helt och hållet inriktad på officerarnas efterlevande. För att ankorna och barnen skulle kunna få sig tilldelad pension, var de tvungna att insända *präst-* eller *vigselattester*. Attesterna från 1817–1884 är registrerade och registret finns i Nationell arkivdatabas.

På samma sätt som för armén finns även flottans änke- och pupillkassa. Även här finns vigselattester, men de är inte registrerade på samma sätt som arméns.

## Flottans pensionskassa

Arkivet är stort och omfattar tiden 1642–1937. Från Flottans pensionskassa fick såväl officerare som meniga sin pension.

I Flottans pensionskassas arkivförteckning finns en utförlig handledning om hur man går till väga för att söka uppgifter i arkivet. Nedan ges en kort introduktion till arkivet, men för att verkligen komma rätt i detta omfångsrika arkiv, bör nämnda vägledning studeras noga. Notera att det dessvärre saknas en del räkenskaper, troligen på grund av att materialet har gallrats.

Att söka i Flottans pensionskassas arkiv kräver olika arbetssätt beroende på vilken tidsperiod man är intresserad av. Generellt kan sägas att man börjar söka i de register som finns digitalt i Nationell arkivdatabas. (Register över gratialister hos Flottans pensionskassa 1681–1743 samt Register över personal vid örlogsflottan, som efterlämnat änka/barn, som bekomma understöd 1756–1847). Registren upptar namn på de som uppburit pension, eller gratial som det också kallas. Från registren hänvisas till den rulla man ska söka i. I rullorna hänvisas till de räkenskapsvolymerna där den aktuella personen ska sökas. I förteckningarna finns hänvisningar till sidor eller kvittensnummer i verifikationerna. Verifikationerna innehåller kvittenser på de utbetalade beloppen och ofta även andra handlingar såsom prästbevis och underhållsbrev. Underhållsbreven söks i volymerna för det år då underhållstagaren avled. Från 1700-talet till omkring år 1850 finns även möjlighet att gå in och söka i serien med akter. Där ligger handlingar som rör bland annat beviljandet av underhåll till olika personer.

## Övriga pensionskassor

Förutom de vanligaste pensionskassorna som nämnts ovan, finns det handlingar från pensionskassor i regementsarkiven. Det kan alltså löna sig att söka i det aktuella regementets arkivförteckning för att se om det funnits någon enskild pensionskassa. Många officerares pensionskassor finner man på det sättet.

Sist ska här nämnas Direktionen för Konungens Militär- och medaljfonder. Den senare, medaljfonderna, instiftades av Karl XIV Johan av Pommerska donationer. Avkastningen av donationerna skulle utgå till underofficerare och meniga vid armén och flottan. De blivande pensionärerna måste ha erhållit silvermedalj för tapperhet i fält och deltagit i krig under kungens eget befäl för att överhuvudtaget komma ifråga. I arkivet finns rullor och räkenskaper som kan vara intressanta för den släktforskare som har en anfader som uppfyllde kraven för att uppbära denna pension.

## Utländska soldater i svensk tjänst

Under Sveriges olika krig från 1500-talet fram till 1814 har en stor mängd icke-svenska soldater tjänstgjort i den svenska armén och, i mindre utsträckning, i flottan. Många av dessa kom att stanna i Sverige. Om de inte stannade kanske de lämnade efter sig barn här innan de reste tillbaka till hemlandet eller kanske stupade i svensk tjänst. Det gör att den här, föga homogena, kategorin av militärer är väl värda att uppmärksammas av svenska släktforskare.

Skotska soldater rekryterades alltifrån 1500-talets senare del. Kulmen nåddes under 1630-talets första år, då minst 13 000 skottar slogs för Gustav II Adolf i Tyskland. Från provinserna Ingermanland, Estland och Livland rekryterades olika förband som adelsfanor, ståndsdragoner och garnisonsregementen. I de stora serierna av rullor och räkenskaper kan man följa deras personal. Detsamma gäller de många tyska förband som sattes upp i svenska Pommern fram till år 1815, inte minst de två till tre garnisonsregementen som från 1720-talet till 1815 var förlagda till Stralsund. I mitten av 1700-talet tjänstgjorde en ungersk husarkår i den svenska armén och under kriget 1813–14 organiserades i den svenska armén regementena Royal Suédois och Regiment du Roi. De senare bestod av bland annat franska, spanska, italienska, tyska och nederländska soldater. Även dessa officerare och soldater kan följas i de större rull- och räkenskapsserierna.

Under vissa krig rekryterades trupp från våra fiendenationer, mer eller mindre med tvång. Det gäller ryttare och fotfolk från Trondheims län och flera tusen soldater från flera av de danska öarna (främst Fyn) under 1650-talet. Dessa trupper sändes till de baltiska provinserna och Ingermanland och till Tyskland för att de inte skulle möta danska eller norska trupper och frestas att desertera. De första åren av 1700-talet lät Karl XII organisera flera regementen och bataljoner av före detta sachsiska krigsfångar, som i många fall kom att tjänstgöra i den svenska armén ända till slutet av 1710-talet. Även dessa förband och deras personal kan man studera i rull- och räkenskapsserierna. Några förbandsarkiv är i regel inte bevarade.

## Rusthåll och rotebönder

Många har släktingar som i kyrkobokföringsmaterialet omnämns som rusthållare eller rotebönder. Titlarna signalerar att det rör sig om personer med anknytning till det militära systemet.

Det militära indelningsverket var organiserat av bland annat rusthållet och det ständiga knektehållet. Rusthåll benämndes ett hemman vars innehavare (rusthållaren) åtog sig att anskaffa och underhålla en ryttare med häst och utrustning. För detta befriades han från grundskatten. Om denna skattebefrielse inte räckte för att täcka kostnaderna för rusthållet, erhöll det ett kompletterande hemman, ett så kallat augmentshemman. Vanligen var en rusthållare en bonde i den aktuella socknen, men det finns fall där officerare och till och med bondeänkor uppsatt en ryttare. Det ständiga knektehållet och båtsmanshållet var organiserat så att ett antal gårdar (vanligen två till fem) bildade en rote. Roten åtog sig att anskaffa och underhålla en soldat eller båtsman.

Spåren efter dessa rotebönder och rusthållare är ganska få i Krigsarkivets handlingar. Det är egentligen i kyrkoarkiven och länsstyrelsernas arkiv som sannolikheten att hitta dem är störst. I Krigsarkivet är det möjligt att få sparsamma uppgifter i vissa generalmönsterrullor. I dessa rullor kan rotebönderna/rusthållaren stå uppräknade bredvid "sin" soldat. Vad man får veta då är vad de heter och möjligen också hur stort deras hemmansmantal är.

Regementsarkiven kan också innehålla handlingar av intresse. Mest rör det sig om kontrakt som skrevs mellan regementet och rotebönderna eller rusthållaren. De kanske vanligast förekommande handlingstyperna är de som rör förändringar av rusthållet. De bygger på mantalsuppgifter, vilket betyder att samma uppgifter går att få fram i mantalslängderna. Här är de dock sammanställda på ett för regementet intressant sätt. Handlingarna redogör för de rusthåll där någon form av förändring ägt rum, exempelvis byte av rusthållare på grund av att den förre dött. Som rusthållare omtalas exempelvis en bonde och hans hustru, eller kanske arvingarna till den förre rusthållaren som dött. I några regementsarkiv kan man finna så kallade roteringsverk. Dessa ska ses som en form av indelningsverk, där man i regel inte finner några personhistoriska uppgifter. Där är det själva ägorna som redovisas: var de geografiskt ligger i socknen och hur stora de är i mantal räknat.

Var i regementsarkivet finner man då ovanstående handlingar? Det finns ingen självklar avdelning att söka under. Många gånger återfinns handlingarna på regementsexpeditionen, regementsskrivaren eller på respektive kompani. I andra fall kan handlingarna påträffas under boställsdirektionen. Man får helt enkelt söka igenom regementets förteckning och leta efter serierubriker som innehåller uppgifter om rotebönder eller rusthållare. De förekommande handlingarna är i princip rullor, inkomna handlingar eller räkenskaper.

Sist ska nämnas en samling med namnet "Indelningsverk och jordeböcker". Även här finns en möjlighet att finna rusthållare eller rotebonde. Dessa handlingar innehåller mycket få personhistoriska uppgifter. Handlingarna är ordnade regementsvis.



## Militära domböcker och andra rättsvårdshandlingar

### Militär rättsskipning

Den svenska krigsmakten hade länge egen rättsskipning, såväl i freds- som krigstid. Den äldsta kända svenska krigslagstiftningen är ett antal "sjöartiklar", som utfärdades för flottan år 1570. Det är dock först genom Gustav II Adolfs krigsartiklar 1621 som Sverige får en samlad krigslagstiftning. Enligt krigsartiklarna skulle krigsman dömas av krigsrätt. Under åren har sedan krigslagarna förändrats flera gånger. Förändringen 1949 var genomgripande. Från detta år är civil domstol under fredstid första instans även för Krigsmakten. Även efter 1949 kunde regeringen förordna om inrättande av krigsrätt, med möjlighet att överta militära mål från civil underrätt. År 1987 plockades dock de sista krigsartiklarna bort från brottsbalken. Alla militära mål ska numera handläggas vid civil domstol.

Idag finns en "rättsvård" inom Försvarsmakten. Den har bland annat med den interna disciplinen att göra. I dagens rättsvårdshandlingar förekommer ibland uppgifter som utgör förundersökningsmaterial i civila domstolar.

Krigsrätterna behandlade brott mot krigslagarna, till exempel mord, dråp, stöld, snatteri, rymning och insubordination (underlåtelse att lyda överordnads order). Många mål behandlade förkommen eller förstörd materiel, för att utröna vem som skulle svara för ersättningen. Så är det än idag. De moderna förbandsarkiven innehåller ofta serier med Protokoll i ersättningsmål. I äldre domböcker kan man hitta exempel på att krigsrätter även dömde i civila mål och efter civila lagar när båda parter tillhörde krigsmakten.

Den militära rättsskipningen brukar anses som hårdare än den civila. Under 1600-, 1700- och 1800-talens början var olika slag av kroppsstraff vanliga. Straffen utdelades exempelvis i form av gatlopp och prygel. Gatloppet var ett mycket hårt straff som många gånger ledde till döden.

### Olika rättsliga instanser

Precis som det civila rättsväsendet var det militära delat i underrätter och överrätter. Underrätter fanns vid krigsmaktens olika förband och kårer. Man hittar till exempel regementskrigsrätter vid arméns regementen och kårer. I flottan motsvaras de av eskader- och stationskrigsrätter. På den civila sidan kan denna nivå jämföras med tings-, härads- och rådhus/kämnärsrätter.

I 1621 års krigsartiklar kom anvisningar hur den militära rättsskipningen skulle organiseras. Artiklarna nämner "Överste Krigsrätt i fält". Den skulle utgöra en överrätt, som motsvarande de civila hovrätterna. År 1630 omorganiserades denna överrätt till en "Krigsrätt i Stockholm". År 1636 utgjorde Krigsrätten en avdelning i Krigskollegium. År 1683 inrättades en särskild, Generalkrigsrätt för armén, helt fristående från Krigskollegium. På så sätt fick man en tydlig uppdelning mellan över- och underrätter.

Den militära rättsskipningen inom flottan följde till en början en egen tidslinjal, men resultatet blev i princip detsamma med en uppdelning mellan över- och underrätter. Sjöfolket var fram till 1644 underkastade "Holmrätten" i Stockholm. Det förblir okänt var Holmrättens handlingar finns. År 1644 tillkom Amiralitetsrätten. Den var verksam till 1717, då den avlöstes av Amiralitetsöverrätten och Amiralitetsunderrätterna. År 1756 fick även Arméns flotta en överrätt och en underrätt, och dessa var verksamma fram till 1797.

År 1791 gjordes ett försök att skapa en gemensam överrätt för hela krigsmakten. Försöket resulterade i Krigshovrätten. Efter diverse turer fick Krigshovrätten en fast organisation, som verkade från 1797 och ända fram till 1949 (1916–1949 som en avdelning i Svea hovrätt).

De militära överdomstolarna skulle pröva och fastställa domar som avkunnats i underdomstolar. Dödsdomar är ett exempel på detta. Under äldre tider var det ett privilegium för adliga officerare att bli rannsakade i överrätten. Att bli rannsakad i överrätten innebar att adelsmannens rättsärende prövades av ståndsbröder.

I garnisoner har det förekommit särskilda garnisonskrigsrätter. Likaså har under 1900-talet särskilda krigsrätter under perioder förekommit vid Kustflottan samt i Boden, Göteborg, Härnösand, Karlskrona, Kiruna, Landskrona och Norrköping.

Vid sidan av krigsrätterna förekom en del militära förvaltningsdomstolar. De sysslade främst med ärenden rörande räkenskaper. År 1635 inrättades Amiralitetskammarrätten, som var verksam fram till 1811. År 1780 fick Arméns flotta en egen kammarrätt, men den upphörde redan 1811. Dessutom förekom ibland så kallade värvningskommissarialrätter, som skulle döma i mål rörande "oriktig värvning". Dessa hade ingen fast organisation, utan värvningskommissarialrätterna sattes upp vid behov och deras handlingar tycks ha bevarats i flera olika myndigheters arkiv.

Ibland används ordet "krigstukt" som synonym för militär rättsskipning. Den filosofi som är inbyggd i ordet krigstukt antyder att gränsen mellan rättsskipning och åtgärder för att upprätthålla disciplinen inte alltid var skarp. Man kan med fog hävda att krigslagstiftningen inte enbart var ämnad att skapa rättssäkerhet inom krigsmakten. Den var lika mycket ett instrument för att upprätthålla disciplinen. Det viktigaste instrumentet var inte krigsrätterna utan de så kallade "extrajudiciella bestraffningarna". Detta straffinstitut hade karaktär av polisdomstol i enklare ärenden, som slagsmål, fylleri, olovligt undanhållande och ringare tjänstefel. I allmänhet fattades beslut av tjänstgörande förbandschef eller hans ställföreträdare. Den officer som avgjorde extrajudiciella saker kunde även besluta att ärendet skulle prövas av krigsrätt.

En hel del bestraffningar utdelades av en "militär förman" utan att någon formaliserad rättslig prövning skedde. Straffen, som kunde variera från åthutningar, permissionsförbud till hugg och slag, utdelades med stöd av den så kallade subordinationsprincipen, det vill säga varje förmans rätt att med nästan oinskränkt rätt ge order till sina underställda. Naturligtvis skulle detta ske inom det givna regelverket, men mycket tyder på att rättssäkerheten inte var särskilt stor, speciellt för de som befann sig långt ner i den militära hierarkin.

## Var förvaras arkivhandlingarna?

Hur vet man som släkt- eller personhistorisk forskare om det är lönt att söka uppgifter bland de militära domböckerna? Ofta innehåller *generalmonsterrullorna* eller *stamrullorna* anteckningar om någon dömts för brott och kan ge en hänvisning till vilken domstol som rannsakat personen i fråga. Motsvarande anteckningar kan man även träffa på i kyrkoboksmaterialet. Om det gäller mål som handlar om förstörd eller förkommen materiel – och de är många – förekommer tyvärr inte sådana hänvisningar. De militära domböckerna är dock många gånger intressanta i allmänhet, eftersom vittnesmål och förhör ofta ger autentiska inblickar i soldaternas vardag och världsbild.

Handlingar som belyser extrajudiciella bestraffningar – *straffrullor*, *straffjournaler*, *förhørsjournaler* – är relativt väl bevarade i förbandsarkiven från 1850 och framåt. För halvseket dessförinnan är det mer slumpartat om man hittar denna typ av handlingar. Före år 1800 förekommer de knappast. För den som söker uppgifter om en särskild person är dessa material lätt använda, eftersom de ofta är upplagda på samma sätt som stam- och generalmonsterrullorna. Känner man till vilket förband och/eller vilket kompani (eller motsvarande) en person tillhörde, kan man i de flesta fall snabbt ta redan på om han straffats extrajudiciellt.

Till skillnad från domböcker och krigsrättsprotokoll ger straffrullorna inte så mycket berättande information. Det man får veta är vem som straffats för vad och när det har inträffat, liksom vilket straff som utmätts. I vissa förbandsarkiv finns däremot källmaterial, som kan ge mera liv åt straffjournalens sparsmakade uppgifter. Ibland förekommer *förhørsjournaler/protokoll*, vilka ger en kort kommentar till straffjournalens uppgifter. Olika slags rapporter och besked från kompanier, skvadroner och batterier inom förbanden kan också ge intressanta upplysningar. Dessvärre förekommer denna typ av handlingar sällan före 1850. *Arrestantliggare* och rapporter från kasern- eller lägervakt kan ge ytterligare information. Den senare typen av handlingar kan i vissa fall utnyttjas som ersättning för straffjournaler som inte bevarats.

De militära överrätternas handlingar från Krigshovrätten och Generalkrigsrätten förvaras idag till största delen hos Riksarkivet i Stockholm. Detsamma gäller Överkrigsfiskalens, Generalauditörens arkiv, liksom vissa av arkiven efter de särskilda krigsrätterna. Amiralitetsöverrättens arkiv finns dock i Krigsarkivet. Vidare förekommer handlingar från "högre krigsrätt" i Krigsarkivets samling "Domböcker".

Underrätternas arkiv förvaras i Krigsarkivet, närmare bestämt i respektive förbandsarkiv. Det innebär att man i regements-, flygflottiljer-, eskader- och stationsarkiven hittar *krigsrättsprotokoll* med tillhörande handlingar.

Krigsrätterna vid förbanden skulle skicka in sina "renoverade domböcker" till Generalkrigsrätten respektive Krigshovrätten för kontroll. På grund av detta hittar man i många fall inte några krigsrättsprotokoll i förbandsarkiven. Särskilt gäller det för 1600- och 1700-talen. Om krigsrättsprotokollen saknas i förbandsarkivet, kan man söka vidare i samlingen "Domböcker" eller i Krigshovrättens arkiv. I förbandens arkiv förekommer även ämnesordnade serier som har med rättsvården att göra. I enstaka fall hittar man även rättegångshandlingar insända från civila domstolar. Det är då fråga om utslag i civil domstol rörande militär personal, där domen skulle fastställas av Krigsrätten. Detta antyder att det kan finnas en hel del rättsligt källmaterial om soldater även i de civila domstolsarkiven. De civila underrätternas arkiv förvaras i allmänhet hos Riksarkivets verksamhetsplatser ute i landet, det som tidigare kallades landsarkiven.

Tidigare har särskilda samlingar med militära domböcker nämnts. I Krigsarkivet finns tre sådana samlingar; "Domböcker", "Krigsrättshandlingar" och "Rättegångshandlingar". Samlingen med domböcker är den mest omfattande, men ändå den enklaste att söka i när man vill ha tag på krigsrättsprotokoll från ett särskilt förband eller garnison. Däremot är det svårare att söka i samlingarna "Krigsrättshandlingar" och "Rättegångshandlingar", eftersom förteckningarna till samlingarna inte är så detaljerade. Självklart ska man ändå leta i dessa samlingar eftersom en stor andel av Krigsarkivets äldre domböcker ingår där och är viktiga för dem som söker Krigsrättsprotokoll från tiden före 1690.

Slutligen bör här nämnas de olika slags reglementen och instruktioner som förbandens arkiv ofta innehåller. Dessa kan vara till stor hjälp vid bedömning och tolkning av innehållet i domböcker och straffjournaler. Dessutom får man mycket indirekt information om soldaternas vardag, åtminstone hur förbandsledningen ville att den skulle gestalta sig.

## Ordnar, medaljer och utmärkelser

Militära medaljer och utmärkelser har funnits under många år. Ordnar har i huvudsak tilldelats officerare. Här ska nämnas Svärdsorden, vilken är den äldsta. Denna militära orden instiftades 1748 av Fredrik I. Orden tilldelades svenska officerare för tapperhet och framstående tjänst i krigstid samt för långvarig och gagnande verksamhet i krigsmakten i fredstid. År 1850 kompletterades orden med Svärdsmedaljen och Svärdstecknet (se nedan).

Vid sidan av ordnar, som endast kunde tilldelas officerare, tillkom under 1700-talet ett flertal medaljer som belöningstecken för underbefäl och manskap.

Vår första tapperhetsmedalj kom inte förrän 1761. Den delades ut till svårt sårade som deltagit under Pommerska kriget 1757–1762. Några förteckningar över vilka som fick denna medalj verkar inte finnas.

Vår nästa tapperhetsmedalj instiftades av Gustav III 1789. Tapperhetsmedaljen fanns för såväl tapperhet i fält och tapperhet till sjöss. Den var präglad i silver och avsedd för underofficerare och manskap. Det var inte förrän under Gustav IV Adolfs tid medaljen präglades i guld, och därefter även delades ut till officerare.

Samtidigt fick storamiralen hertig Karl tillstånd att prägla sitt enskilda heders- och förtjänstmärke, det så kallade Hoglandstecknet, som kom att ha samma kategorier som tapperhetsmedaljen.

Gustav III lät även prägla tre heders- och minnesmedaljer över segrarna vid Fredrikshamn och Svensksund 1790. Oftast nämns de tre medaljerna (en för segern i Fredrikshamn 15 maj, en för segern i Svensksund 9–10 juli samt en medalj för de som deltog vid båda segrarna) som Svensksundsmedaljen. Medaljen var ingen belöning för tapperhet eller andra militära meriter, utan ett hederstecken på att man varit med vid den aktuella segern.

Svärdsmedaljen instiftades 1850. Den utdelades till manskap som korpraler, konstaplar, båtsmän och matroser. Medaljen delades ut till det manskap som tjänstgjort i krigsmakten under minst 16 år.

Från och med 1800-talets början hade en person som hedrats med någon medalj, möjlighet att lyfta så kallad medaljpension.

### Var finns källmaterialet?

Var kan man då påträffa handlingar som rör ovanstående medaljer? Uppgifterna är mycket spridda och återfinns på otaliga ställen i Krigsarkivets rika arkivbestånd. För enkelhetens skull bör man i första hand gå till de arkiv som innehåller listor och förteckningar över medaljörer. I Lantförsvarets kommandoexpeditioners arkiv finns listor med förslag till utdelande av ordnar och medaljer för tiden 1840–1936. I huvudsak rör det svärdsmedaljörer, utdelning av den så kallade Karl XIV Johan-medaljen samt uppgifter om manskapet som deltagit i fälttåget 1813–1814. Generaladjutantens arkiv har de tidigare uppgifterna om medaljpensionärer åren 1816–1833. Information om medaljpensionärerna kan också påträffas i regementsarkiven. Där söker man företrädesvis handlingarna hos regementsexpeditionen eller regementsskrivaren. Uppgifterna kan finnas bland rullor och bland regementets årsräkenskaper (verifikationer, allegat, förslag). Förteckningarna bland dessa räkenskaper skulle enligt författningarna ta upp orsaken till att respektive person fått motta medaljen. Bland nämnda handlingar finns i regel en hel del uppgifter om svärdsmän och svärdsmedaljörer och ganska ofta bildar dessa handlingar egna serier i arkivet.

I samlingarna "Krigshandlingar" finns det ytterligare en möjlighet att hitta listor över medaljpensionärer. Krigshandlingarna för kriget i Tyskland 1813–1814 är ett exempel på detta.

Arkivet för Direktionen för konungens militärhospitals- och medaljfonder innehåller namnrullor på de som erhållit pension från medaljfonden.

Fondens avkastning delades ut till underofficerare och meniga som fått silvermedalj för tapperhet i fält och dessutom deltagit i krig under Karl XIV Johan. Rullorna sträcker sig från 1816 och framåt.

Förutom arkivhandlingar finns en hel del sammanställningar av medaljörer i olika skrifter. Christoffer von Warnstedt har avhandlat medaljörer vid olika förband och även gjort listor över dem. I skriften Forum Navale nr 29 redogörs för vilka som fick medalj vid Kriget till sjöss 1788–1790.

## Emigranter

När Flottans pensionskassa (och dess föregångare) behövde fler finansieringskällor, beslöts att alla utrikesresenärer skulle betala en passageraravgift. Avgiften skulle tillfalla Flottans pensionskassa. Vid kassan upprättades förteckningar över dessa resenärer för åren 1735–1851. Förteckningarna förvaras bland räkenskaperna i två olika arkiv. Åren 1735–1796 i samlingen "Räkenskaper flottan" (Amiralitetsinkvarteringskassan) och senare år i Flottans pensionskassas arkiv. Delar av dessa passageralistor hittas digitalt i Nationell arkivdatabas.

Bland dessa utrikesresenärer fanns personer som emigrerade. Det så kallade Emigrantregistret är även det baserat på ovannämnda namnförteckningar. Registret täcker perioden 1817–1850. Det är ordnat alfabetiskt efter huvudpersonen för resan och ger uppgift om medresenärer, utreseorten, orten man reste över och destinationsorten samt datum och årtal. Registret ger alla de upplysningar som står i namnförteckningarna. Tyvärr kan det ibland vara svårt att hitta sin släkting i registret. Möjligen kan det bero på att han emigrerat illegalt eller helt enkelt döljer sig som en medresenär till huvudpersonen som reste och listades i förteckningen.

## Vad berättar generalmönsterrullan?

För den släktforskare som har en indelt soldat i släkten, är generalmönsterrullan källan att börja med. Generalmönsterrullan ger uppgifter som gör det möjligt för forskaren att gå vidare till andra källor. Ett sådant viktigt och unikt källmaterial som generalmönsterrullan förtjänar en närmare presentation. Frågor som varför rullan upprättades, vilken typ av information som påträffas i den samt hur man enklast letar i den beskrivs i detta avsnitt.

Generalmönsterrullorna skildrar Kronans försök att redovisa och kontrollera personalförsörjningen inom krigsmakten och de delar av "jordskatterna" som indelningsverket utgjorde en del av. Äldre rullor från slutet av 1600-talet och början av 1700-talet visar ofta den dubbla funktionen av redovisning och kontroll. I en och samma volym kan uppgifter om jordskatter, räkenskaper, soldater och rotebönder påträffas. Under 1800-talet blev det vanligt att generalmönsterrullorna även redovisade regementets "tillgångar och brister" i form av materiel; alltifrån klädespersedlar till vapen och trossvagnar.

Generalmönstringen leddes av generalmönsterherren. Han var Kronans representant och skulle kontrollera att de offentliga medlen användes på ett korrekt sätt. Generalmönstringen blev en slags revision, som redovisades i form av generalmönstringsberättelse och generalmönsterrulla. Det var även till generalmönsterherren den enskilde soldaten skulle vända sig om han blivit behandlad på ett oriktigt sätt.

## Generalmönsterrullor

Under 1680-talet tillkom det yngre indelningsverket och rullor började att föras mer kontinuerligt än tidigare, såväl under freds- som krigstider. I regel har arméns regementen genomfört generalmönstring vart tredje eller vart femte år. Under perioder av krig kunde det ske ännu oftare. Rullorna upprättades i fyra exemplar. Det första sändes till landshövdingen och förvaras nu hos Riksarkivets verksamhetsplatser ute i landet. Det andra exemplaret sändes till den högsta lantmilitära myndigheten i Stockholm; Krigskollegium. Tredje exemplaret av generalmönsterrullan behölls av regementschefen. Fjärde exemplaret delades upp och sändes till de olika kompanierna. Tredje och fjärde exemplaret påträffas därför i regementsarkivet, som liksom Krigskollegiums exemplar förvaras i Riksarkivet.

Generalmönsterrullorna är uppställda efter regementets organisation. Först redovisas "staben" med översten och regementsofficerarna och de "civile betjante". Därefter kommer vart och ett av kompanierna/skvadronerna med sina kompaniofficerare, underofficerare och massan av manskap: soldater, ryttare och båtsmän.

I generalmönsterrullan är underbefäl och manskap uppställda i kompani- eller skvadronsnummerordning. Numreringen är löpande inom respektive kompani eller skvadron. I rullor över de indelta förbanden anges vanligen även rote- eller rusthållsnummer. Numren är en löpande nummerserie för hela regementet. Efter rotenummer och kompaninumner uppges soldatens namn och ofta hans geografiska ursprung. Många gånger anges även eventuella personalförändringar som skett på roten/rusthållet sedan föregående mönstring. Därefter följer några kolumner som redovisar ålder, antal tjänsteår, civilstånd och längd. Längden uttrycks i fot och tum. I kolumnen för anteckningar, eller "annotationer", noteras om soldaten blivit godkänd (approberad) och om han var närvarande vid mönstringen (presens). Ytterligare noteringar handlar ofta om avsked och uppgifter om soldaten avlidit, skadats eller sårats. I denna kolumn påträffas även andra intressanta uppgifter om krigsfångenskap och genomgångna straff. I en generalmönsterrulla över ett kavalleriregemente finns en särskild kolumn som redogör för hästarna

med uppgifter om deras ålder och kännetecken. Det förekommer även att roteböndernas/rusthållarnas namn redovisas.

Generalmönsterrullan redovisar de uppgifter som den militära ledningen ansåg nödvändiga. Uppgifter som berör den "privata" sfären, det vill säga soldaternas familj- och släktförhållanden, anges så gott som aldrig i rullan. Sådana uppgifter ska sökas i civilt material i form av kyrkoböcker och mantalslängder.

En bit in på 1800-talet blir det vanligt att generalmönsterrullorna anger soldatens födelsedatum och födelseort. Under tidigare skeden redovisades endast ålder vid mönstringstillfället och vilket landskap soldaten kom ifrån.

En vanlig fråga som släktforskaren vill ha svar på är vad soldaten hette innan han erhöll sitt soldatnamn. Uppgiften är ofta nödvändig för att kunna gå vidare bakåt i tiden. Dessvärre förekommer soldaternas efternamn före värvningen, deras patronymikon, mycket sällan före 1800-talets mitt. Därefter anges denna typ av uppgift i vissa generalmönsterrullor, främst rörande de värvade regementena. Under 1800-talet finns dock andra möjligheter att komma åt dessa uppgifter.

Under 1870- och 80-talen upphörde systemet med att föra generalmönsterrullor. Istället upprättades "generalmönstringshandlingar" och "stamrullor". Stamrullan är en av soldatforskarens viktigaste källor efter 1880.

Vad som här har sagts om generalmönsterrullor över armén, gäller i hög utsträckning även rullorna över båtsmännen. På några punkter är den sjömilitära rullföringen dock lite annorlunda, om vilket man kan läsa i avsnittet om "Båtsmän".



## Att hitta rätt kompani

När man som släktforskare träffar på en anfader i husförhörslängderna som varit soldat öppnar sig nya möjligheter, men också problem. I regel får man i husförhörslängden bara uppgift om titeln, det vill säga soldat, ryttare, båtsman eller liknande. Att hitta soldaten i regementsarkivet enbart med hjälp av titeln är visserligen möjligt, men tar väldigt lång tid. Det är därför enklare att ta reda på vilket regemente och kompani soldaten tillhörde.

Tack vare artilleriofficer Claes Lorentz Grill (1817–1907) finns det goda möjligheter att komma en bra bit på väg. Under 1850-talet skrev han *Statistiskt sammandrag af svenska indelningsverket eller tabellariska förteckningar öfver arméens boställen samt öfver samtliga rusthåll och rothåll i riket*, här fortsättningsvis kallad "Grill". Den ser vid första påseendet oerhört komplicerad ut med mängder av tabeller och kolumner, men är mycket lätt att använda när man väl lärt sig dess system.

"Grill" består av fyra delar (angivna med romerska siffror) vilka gavs ut separat åren 1855–1858. De samlades senare i två band, där det första bandet består av del I och andra bandet utgörs av delarna II–IV. Del I innehåller en längre introduktion om indelningsverket, dess historia, organisation, rekrytering, utrustning och mycket annat – en läsning nog så intressant. Sedan följer tabellerna över kavalleriregementena (rusthållet). I andra bandet återfinns del II om infanteriregementen (rotehållet) och del III över båtsmanshållet. Slutligen kommer del IV över extra roteringen.

I Digitala forskarsalen finns en databas som bygger på innehållet i Grill. Där kan man snabbt söka efter byars och socknars kompanitillhörighet. Den tryckta boken ger dock mycket annan värdefull information.

## Rusthållet och rotehållet

Tabellerna för kavalleri- och infanteriregementena är uppställda på samma sätt, men använder ibland olika begrepp. Kavalleriregementenas rusthåll och skvadroner motsvaras av infanteriregementenas rotar och kompanier. Här kommer genomgående de senare begreppen att användas.

Tabellerna inleds med en kort beskrivning av regementet, när det bildades, eventuella namnbyten och omorganisationer och hur många mannar som var roterade. Därefter följer en uppräknings av alla officersboställen listade efter officerarnas grad, med boställets namn, storlek och var det var beläget. Längst till höger i tabellen får man uppgifter om vilken grad och kompani som bostället tillhörde före 1833.

Under rubriken "Nummerstyrkans Förläggning och Indelning i Kompanier" kommer de sidor som är av egentligt intresse för släktforskaren. Här listas alla rusthåll och rotar inom regementet. Alla rotar från en viss socken är redovisade tillsammans. Socknarna i sin tur är samlade härads- och länsvis. Rotarna anges med namn och nummer. Längst till höger i tabellen finns kolumner för alla kompanier inom regementet. För varje socken anges hur många rotar som finns i respektive kompani. I regel ingår alla rotar i en socken i samma kompani, men någon gång kan de ha delats på två kompanier.

Sist för varje regemente anges var kompaniernas trossbodar låg, var respektive kompani skulle samlas inför avmarsch samt var själva mötet och övningarna tog sin plats. Slutligen anges från vilket område regementets beväringar inmönstrades.

## Båtsmanshållet

Båtsmännen tillhörde inte ett visst regemente utan bara ett kompani som i sin tur tillhörde antingen Karlskrona eller Stockholms station. I Grill är båtsmanshållet uppdelat på två delar; det indelta eller berustade båtsmanshållet samt det roterade båtsmanshållet. Skillnaden är att det förra var indelat på rusthåll (liksom kavalleriregementena), och det senare på rotar (liksom infanteriregementena). I det här fallet har det ingen praktisk betydelse och nedan används genomgående beteckningen rotar.

Varje del inleds med en kort historik över kompanierna, omorganisationer, hur många nummer (mannar) som ingick och liknande. För det indelta eller berustade båtsmanshållet finns även en förteckning över boställen med deras namn, storlek, var de var belägna samt vilket kompani och grad de ursprungligen tillhörde. För det roterade båtsmanshållet fanns bara ett boställe vilket redovisas i inledningen.

Under rubriken "Nummerstyrkans Förläggning" kommer sedan en uppräknings av kompanierna och deras rotar. Rotarna är, på samma sätt som för regementena, samlade sockenvis och socknarna i sin tur härads- och länsvis. I kolumnerna längst till höger redovisas om rotarna tillhörde rusthåll eller rotehåll. Sist i tabellen anges samlingsplatsen för kompaniet.

I delen för det indelta eller berustade båtsmanshållet tillhör alla kompanierna Karlskrona station. I delen för det roterade båtsmanshållet kan de tillhöra antingen Stockholms eller Karlskrona station, vilket anges direkt under kompaniets rubrik.

Sist i "Båtsmanshållet" kommer två avdelningar med "Nya ordinarie båtsmansroteringen" respektive "Städernas båtsmanshåll". Dessa rotar skulle betala vakansavgift till flottan och behövde endast sätta upp båtsmän när det var krig.

## Extra soldatroteringen

Extra soldatroteringen beslutades 1809 och reglerades sedan vid flera tillfällen under 1800-talet. Den gällde socknar som tidigare av olika skäl varit befriade från att sätta upp soldater. De skulle dock inte behöva sätta upp några soldater annat än vid krig, utan roten vakanssattes. Rotarna behövde inte heller betala någon vakansavgift.

## Hur hittar jag i "Grill"?

I "Grill" påträffas intressant information, men vanligen används den som hjälpreda för att få uppgift om vilka rotar som fanns inom en viss socken och till vilket regemente och kompani en by eller socken tillhörde.

Innan man börjar söka i "Grill" är det nödvändigt att veta i vilken socken soldaten bodde i när han var aktiv. Saknas den uppgiften kan man försöka söka i födelseförsamlingen och närliggande socknar. Här följer ett konkret exempel hur man söker en soldat med hjälp av "Grill". Anta att soldaten bodde i en by med namnet Korparp i Ölmesta socken i Jönköpings län. Sök sockennamnet i sockenregistret (i början på band 1). Där står Ölmesta (F) II:148. Det betyder att Ölmesta socken återfinns i del II (band 2) på sidan 148. Ibland kan det finnas fler hänvisningar för en och samma socken. Vilken del som ska väljas beror på titeln på soldaten. Om han var dragon, ryttare, husar eller hästjägare väljs hänvisningen till kavalleriregementena (del I, band 1). Var han soldat eller fältjägare är hänvisningen till 54 infanteriregementena lämplig (del II, band 2). I detta fall tillhör således Ölmesta socken ett infanteriregemente. Skulle soldaten vara båtsman, är det del III (band 2) som är aktuell. Del IV (band 2) kan man oftast hoppa över, eftersom det inte uppsattes några soldater på dessa rotar.

Nästa steg är att slå upp rätt sida enligt sidhänvisningen. således sidan 148 i del II. Regementets namn anges högst upp på sidan (båtsmanskompanierna skiljer sig här och behandlas längre ner). Ölmesta sockens rotar tillhörde alltså Jönköpings regemente. Sök sedan på sockennamnet i kolumnen "socken". Efter socknen står alla rotarna uppräknade med namn och nummer. Där finns Korparp med rotenumret 70. Ibland är det svårt att bland rotenamnen hitta den gård/by som anges för soldaten i husförhörlängden. Då bör samtliga rotar inom socknen gås igenom.

Längst till höger finns en mängd kolumner, där varje kolumn har ett nummer. I början av tabellen får numren sin förklaring. De står för de olika kompanierna inom regementet, såväl namnet som numret på kompaniet. Siffrorna i kolumnen anger antalet rotar som respektive kompani hade i de olika socknarna.

Ölmesta har en anteckning i fjärde kolumnen. Rotarna i socknen hörde alltså till det fjärde kompaniet eller Vista kompani som det oftast kallades. Läger man samman alla rotarna blir de 28 stycken, vilket framgår i kompanikolumnen. I regel tillhörde alla rotarna i en socken samma kompani, någon gång två kompanier.

När det i sockenregistret hänvisas till del III, "båtsmanshålllet", ser tabellen lite annorlunda ut. Längst upp på sidan står inte namnet på något regemente. Istället uppges namnet på ett båtsmanskompani. Några ytterligare kolumner för kompanier finns inte. Här får man direkt veta antalet rotar för respektive socken. Däremot är det viktigt att ta reda på vilken station kompaniet tillhörde. Det brukar stå under kompaniets namn längst upp i tabellen. Om det inte står något där är det Karlskrona station. I övrigt söks uppgifterna på samma sätt som nämnts ovan.

## Att söka information i Krigsarkivet

### Arkivförteckningar

En arkivförteckning är en innehållsförteckning till ett bestämt arkivs handlingar. Handlingar från Svea livgarde är alltså redovisade i Svea livgardes arkivförteckning.

I varje arkivförteckning redovisas oftast delarkiv. Regementsexpeditionen, regements-skrivarkontoret, livkompaniet är sådana delarkiv. De bestånd av arkivhandlingar som finns i varje arkiv/delarkiv är redovisade efter en bestämd alfabetisk mall – en förteckningsplan. Den har i princip sett likadan ut sedan början av 1900-talet till 2010-talet. Under huvudavdelningen D i arkivförteckningen hittar släktforskaren rullor och liggare av olika slag. Rullorna är oftast det första material släktforskaren tar del av. Under varje huvudavdelning finns sedan olika så kallade serier, till exempel generalmönsterrullor, stamrullor och så vidare. Varje serie består av ett antal volymer som vanligen listas i kronologisk ordning. Söker man efter de indelta soldaternas kontrakt, påträffas de oftast under bokstaven E, eftersom E är det samma som inkomna handlingar och kontrakten skickades in till regementet.

Man ska komma ihåg att arkivförteckningen inte är en särskilt utförlig beskrivning av ett arkivbestånd. Man är ofta tvungen att prova sig fram för att hitta det man söker.

Krigsarkivets förteckningar är alla tillgängliga i Nationell arkivdatabas.

### Bibliotekskatalogen

All forskning bör börja i det som redan finns tryckt. Krigsarkivet har en stor samling litteratur som rör militärhistoria och militär teknik med mera. Bibliotekskatalogen hittar man på Riksarkivets webbplats. De flesta militära förband har låtit skriva en historik över sig. Det finns också en stor mängd uppsatser och artiklar med militär anknytning i många andra sammanhang; till exempel i olika hembygdsföreningars årsskrifter.

Krigsmakten har alltid gett ut många instruktioner och reglementen. Dessa säger aldrig någonting om en bestämd individ, men de ger ofta intressant information om den miljö som individen vistades i under sin tjänstgöring. Här ingår bland annat uppgifter om hur en soldat skulle uppträda i olika situationer, hur han straffades om han hade begått något brott och så vidare.

### Digitala forskarsalen

Förutom den information som beskrivs nedan i Nationell arkivdatabas så driver Riksarkivet ett flertal databaser ägnade åt speciella ämnen. De når man genom den del av Riksarkivets söksystem som kallas Digitala forskarsalen. Där hittar man till exempel databaser över folkräkningar, bouppteckningar, Svenskt biografiskt lexikon, liksom "Grill".

### Forska på plats

Krigsarkivet hittar du som en del av Riksarkivet i Täby. Se Riksarkivets webbplats för adress, öppettider och annat man bör tänka på innan besök. I läsesalen finns datorer med tillgång till databaser och digitaliserade dokument som man inte kan nå hemifrån eller som man annars måste betala för. Om man skaffar sig ett konto hos Riksarkivet kan man beställa fram arkivhandlingar till läsesalen i förväg hemifrån. Mycket av det material som finns på Krigsarkivet och är av intresse för släktforskaren är digitaliserat. För att undvika att originalhandlingarna slits ned får forskaren bara i undantagsfall ta del av något annat än de digitala bilderna.

## Nationell arkivdatabas

Nationell arkivdatabas drivs av Riksarkivet, men innehåller även information från andra arkivinstitutioner i Sverige. Databasen innehåller uppgifter om arkiv och arkivbildare, arkivförteckningar och i många fall även digitaliserade arkivhandlingar.

## Register

I Krigsarkivet finns åtskilliga otryckta (person)register till vissa handlingar. Krigsarkivets personregister är oftast tillgängliga i Nationell arkivdatabas. De personregister som inte är knutna till ett särskilt arkiv i databasen bör istället sökas under Krigsarkivets ämbetsarkiv.

## Soldatregistrering i Sverige

Sedan början av 1980-talet finns en rad regionala soldatinventeringsprojekt. Den som är intresserad av soldater, ryttare och båtsmän i indelningsverket kan börja med att söka i Centrala soldatregistret, som är en fritt tillgänglig databas på webben. Där får man grundinformation om soldaten, som sedan ofta kan byggas på om man kontaktar det regionala soldatregister som lämnat informationen.